બુદ્ધિ-વૃદ્ધિ-કર્પૂર ગ્રંથમાળા મણકો ૮

શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રવેશક જ્ઞાનમાળા

વિભાગ બીજો

પ્રેરક સન્મિત્ર
સદ્ગુણાનુરાગી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ

લેખક-
ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

પ્રકાશક
પોપટલાલ સાકરચંદ
ભાવનગર.

પ્રત ૪૦૦૦

વિ સ ૧૯૯૦ વીર સ ૨૪૬૦ ઇ સ ૧૯૩૪

ભાવનગર-શ્રી મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા શાહ ગુલાબચંદ
લલ્લુભાઇએ છાપ્યુ

સૂચના

આવા ઉપયોગી પુસ્તકો વિનામૂલ્યે સમાજમાં વહેંચવાની ઘણી જ જરૂર છે અને જે ગૃહસ્થો તરફથી અમ પૂરતી રકમ મળશે તેમના તરફથી ગ્રંથમાળા ઉપયોગી પુસ્તકોનો પ્રચાર કરશે.

પોપટલાલ સાકરચંદ શાહ

भीमण नरयगइए, तिरियगइए कुदेव मणुयगइए ।
पत्तोसि तिव्व दुक्ख, भावहि जिणभावणा जीव ॥

ભાવાર્થ — ભયંકર નરકગતિમાં, તિર્યંચગતિમાં અને માઠી દેવ તથા મનુષ્યગતિમાં હે જીવ! તું તીવ્ર દુઃખને પામ્યો, માટે હવે તો જિન ભાવના (જિનભગવાન જે પરમ શાંત રસે પરિણમી અનુપમ થયા તે પરમ શાંતસ્વરૂપ ચિંતવના) ભાવ-ચિંતવ (કે જેથી તેના અનંત દુઃખનો આત્યંતિક વિયોગ થઈ પરમ અવ્યાબાધ સુખસંપત્તિ સંપ્રાપ્ત થાય)

ૐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ

નિવેદન

આ પુસ્તકના પ્રથમ વિભાગની ત્રણ હજાર નકલો વિ. સં. ૧૯૮૯ માં અમારા તરફથી પ્રગટ થયેલી તે એક વર્ષમાં જ ઉપડી ગઈ છે. તેનો બીજો વિભાગ છપાવવો તરત જ શરૂ કરેલો હતો પરંતુ પ્રથમ લખાયેલ પદ્ધતિમાં ફેરફાર કર્યા સિવાય તે એમનેએમ છપાવવા યોગ્ય નહિ લાગવાથી શ્રીયુત ધીરજલાલ ટોકરશી શાહને તે કામ સોંપ્યું હતું અને તેમણે તે કાર્ય બહુ જ ઉત્સાહપૂર્વક પૂર્ણ કર્યું છે.

વિદ્યાર્થીઓને સમજાય તેવી સાદી ભાષામાં પ્રથમના ૧૮ પુષ્પોમાં સદ્દેવનું સ્વરૂપ, તેમના લક્ષણો, પ્રભુના મંદિર સંબંધી હકીકત અને ચૈત્યવંદનના વિધિ સંબંધી ઉપયોગી સમજણ વગેરે આપવામાં આવ્યું છે, તેમજ જરૂરી સ્થળે જૈન વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ તરફથી પ્રગટ થયેલ જૈનધર્મ પહેલી ચોપડીમાંથી કવિતાઓ મૂકવામાં આવી છે.

સૂત્રવિભાગમાં ચૈત્યવંદનોપયોગી સૂત્રો, તેના સરળ અર્થ અને વિવેચન આપવામાં આવ્યા છે. દરેક શબ્દ ઉપર સ્ફુટ સમજણ આપેલ છે અને ચૈત્યવંદનો સ્તવનો ને સ્તુતિઓ આપ્યા છે.

આ પુસ્તક છપાવવામાં સદ્ગુણાનુરાગી મુનિરાજ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજની પ્રથમથી જ પ્રેરણા હતી તેનું આ ફળ છે અને તેમના ઉપદેશથી મળેલી આર્થિક મદદ વડે અમે આ પુસ્તક ભેટ આપી શક્યા છીએ.

પ્રુફ તપાસવામાં શ્રીયુત કુંવરજી આણંદજી દોશી તથા શ્રીયુત હરિલાલ જીવરાજભાઈ ભાયાણીએ મદદ કરી છે તેમ જ ઉપયોગી સૂચનાઓ કરી છે તેથી તે બન્ને ગૃહસ્થોનો આભાર માનવામાં આવે છે.

પુસ્તકના પ્રચાર માટે નીચેના ગૃહસ્થોએ ધનનો સદુપયોગ કર્યો છે.

૧૭૬) જૈનસંઘ (દશાશ્રીમાળી તથા વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિ તરફથી) માણસા
૧૦૦) કપાસી [illegible] ચૂડા
૧૭૫) દોસી હકમચંદ [illegible] આંગણા
૫૦) શાહ મોતીચંદ નથુભાઈ કાનિયાવાડી
૫૦) સંઘવી ગિરધરલાલ ચુનીલાલ કડી

ઉપરોક્ત સંઘ તથા ગૃહસ્થોનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

પોપટલાલ સાકરચંદ શાહ

અનુક્રમણિકા

સદ્ગુણાનુરાગી મુનિ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

चैत्यवदनत सम्यग् शुभो भाव प्रजायते ।
तस्मात्कर्मक्षय सर्वं तत कल्याणमश्नुते ॥

" ચૈત્યવદનથી સમ્યગ્ એવો શુભ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, શુભ ભાવથી કર્મોનો ક્ષય થાય છે અને કર્મોનો ક્ષય થવાથી સર્વ પ્રકારનું કલ્યાણ અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે "

શ્રી જૈનતત્ત્વપ્રવેશક જ્ઞાનમાળા

વિભાગ ૨ જો.

પુષ્પ ૧ લુ.

સંસારસાગરની દીવાદાંડી.

મહાસાગરની મુસાફરી ઘણી મુશ્કેલ ગણાય છે સામાન્ય વ્હાણો એને મહેલાઈથી પાર કરી શકતા નથી એમા મોટા મોટા મોજાંઓ સદા ઉછળી રહેલા હોય છે, વાવટોળના ભયંકર તોફાનો ઘડીએ ઘડીએ ઉઠ્યા કરે છે, ભયંકર વમળો ગમે તેવા વ્હાણને પણ સપડાવી દેવા તૈયાર હોય છે ને જળમા ઢંકાયેલા કે બહાર નીકળી આવેલા ખડકો ગમે ત્યારે પણ વ્હાણ સાથે અથડાઈ તેના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે ખાસ કરીને અંધારી રાત જામી હોય, રસ્તો બરાબર સૂઝતો ન હોય ત્યારે એ ખડકોથી બહુ જ બીવાનુ હોય છે આવા વખતે તેનાથી બચવા માણસોએ એક યુક્તિ શોધી કાઢી છે એવા ખડકો ઉપર એક મોટો મિનારો બાંધવામા આવે છે અને તેના પર એક બત્તી સળગાવવામા આવે છે, જે બધો વખત ચક્કર ચક્કર ફર્યા કરે છે એથી નાવિકને ખબર પડી જાય છે કે અહીં કોઇ ભયંકર ખડક આવેલો છે એટલે તે એનાથી ચેતીને દૂર ચાલે છે આવા દીવાવાળા મિનારાને દીવાદાંડી કહે છે

આપણા જીવનની ઘટમાળને આ દરિયા સાથે બરાબર સરખાવી શકાય એમા જન્મ-મરણના અપરપાર ફેરારૂપી પાણી છે, સદા કાઈ ને કાઈ પ્રવૃત્તિરૂપી મોજા એમા આવ્યા કરે છે, વચ્ચે વચ્ચે કામ, ક્રોધ, મોહ, માન, માયા વગેરે દુર્ગુણોરૂપી વમળો પડેલા છે, જેમા ફસાયા પછી જીવનનૌકાને બહાર નીકળવુ બહુ મુશ્કેલ પડે છે જીવનમા આવતા સીધા અને આડકતરા આઘાતો જેમકે સ્નેહીજનોનો વિયોગ, ધનમાલનો નાશ, કીર્તિનો નાશ વગેરે મહાન્ ખડકો છે, જેની સાથે આપણી જીવન નૌકા અથડાતા ભાગીને ભૂક્કો થઇ જાય છે

જીવનરૂપી આ તોફાની દરિયામાથી સહીસલામત પાર ઉતરવા મહાપુરૂષોએ કેટલીક દીવાદાંડીઓ બાધી છે એ દીવાદાંડી સામુ લક્ષ રાખીને જે માણસ પોતાનુ જીવનરૂપી વ્હાણ ચલાવે છે ત એમાથી સહીસલામત પા ઉતરે છે જેઓ એમા પ્રમાદ કર છે તે પોતાની જીવનનૌકાને ડૂબાવી દરિયામા રહેલા ભયકર જળચરોનો ભક્ષ બની જાય છે

આ દીવાદાંડીઓમાની એક દીવાદાંડી 'સદ્દેવનુ મ દિર' છે

પુષ્પ બીજુ

સદ્દેવના લક્ષણો

સદ્દેવનુ મ દિર ઓળખતા પહેલા આપણે સદ્દેવને ઓળખવા જોઇએ

સામાન્ય માણસોથી વધારે શક્તિશાળી આત્માઓને આપણે દેવ કહીએ છીએ, પણ શક્તિના સા । અને ખ ।બ ઉપયોગ પરથી તેમા પણ બે વિભાગ પડે છે સા । અથવા સદ્દેવ અને ખરાબ અથવા કુદેવ

જે દેવોએ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ આત્માનો પરમ વિકાસ કરવામા કર્યો છે તે સદ્દેવ અથવા શુદ્ધ દેવ કહેવાય છે અને જેમણે પોતાની શક્તિઓનો ઉપયોગ સંસારની વાસનાઓ પોષવામા કર્યો છે તે ખરાબ દેવ અથવા કુદેવ કહેવાય છે

સદ્દેવ અને કુદેવને ઓળખવાની આ કસોટીથી આપણે કોઈપણ દેવને ઓળખી શકીએ છીએ દાખલા તરીકે ચાર પ્રકારના દેવોની ચાર મૂર્તિઓ આપણી સામે મૂકવામા આવે, જેમા એક મૂર્તિ પોતાના પડખામા સ્ત્રીને રાખીને ઉભેલી હોય, એક મૂર્તિના હાથમા ત્રિશૂળ હોય, એક મૂર્તિના હાથમા માળા હોય અને એક મૂર્તિ કોઈ પણ જાતના સાધન વિના કેવળ આસન લગાવીને આત્મધ્યાનમા તલ્લીન થઈને બેઠેલી હોય, તો ઉપરની કસોટીથી આપણે તરત પારખી શકીએ છીએ કે આમા સદ્દેવ કયા અને કુદેવ કયા ?

સ્ત્રી એ સંસારની વાસના સૂચવે છે, એટલે જે દેવ હજી સ્ત્રીને રાખવામા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તે સદ્દેવ ન કહેવાય

ત્રિશૂળ એ હિંસાસૂચક હથિયાર છે હિંસક હથિયાર ત્યારે જ રાખવુ પડે જ્યારે કાંઈ ભય હોય એટલે જે દેવ હજી નિર્ભય નથી તે સદ્દેવ ન કહેવાય

હાથમા માળા રાખવી એ અજ્ઞાન દશા અને અપૂર્ણતા સૂચવે છે તેમનુ મન હજી અન્ય કોઈ દેવને આરાધવા રમી રહ્યું હોય એમ બતાવે છે તે સદ્દેવ ન કહેવાય.

આપણા જીવનની ઘટમાળને આ દરિયા સાથે બરાબર સરખાવી શકાય એમા જન્મ-મરણના અપરંપાર ફેણરૂપી પાણી છે, સદા કાઇ ને કાઇ પ્રવૃત્તિરૂપી મોજા એમા આવ્યા કરે છે, વચ્ચે વચ્ચે કામ, ક્રોધ, મોહ, માન, માયા વગેરે દુર્ગુણોરૂપી વમળો પડેલા છે, જેમા ફસાયા પછી જીવનનૌકાને બહાર નીકળવુ બહુ મુશ્કેલ પડે છે જીવનમા આવતા ઝોલા અને આડકતરા આઘાતો જેમકે સ્નેહીજનોનો વિયોગ, ધનમાલનો નાશ, કીર્તિનો નાશ વગેરે મહાન્ ખડકો છે, જેની સાથે આપણી જીવનનૌકા અથડાતા ભાગીને ભૂક્કો થઇ જાય છે

જીવનરૂપી આ તોફાની દરિયામાથી સહીસલામત પાર ઉતરવા મહાપુરૂષોએ કેટલીક દીવાદાંડીઓ બાંધી છે એ દીવાદાંડી સામુ લક્ષ રાખીને જે મનુષ્ય પોતાનુ જીવનરૂપી જહાજ ચલાવે છે તે એમાથી સહીસલામત પાર ઉતરે છે જેઓ એમા પ્રમાદ કરે છે તે પોતાની જીવનનૌકાને ડૂબાવી દરિયામા રહેલા ભયંકર જળચરોનો ભક્ષ બની જાય છે

આ દીવાદાંડીઓમાની એક દીવાદાંડી **'સદ્દેવનુ મંદિર'** છે

પુષ્પ બીજુ

સદ્દેવના લક્ષણો

સદ્દેવનુ મંદિર ઓળખતા પહેલા આપણે સદ્દેવને ઓળખવા જોઇએ

સામાન્ય માણસોથી વધારે શક્તિશાળી આત્માઓને આપણે દેવ કહીએ છીએ, પણ શક્તિના સારા અને ખરાબ ઉપયોગ પરથી તેમા પણ બે વિભાગ પડે છે સારા અથવા સદ્દેવ અને ખરાબ અથવા કુદેવ

જે દેવોએ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ આત્માનો પરમ વિકાસ કરવામા કર્યો છે તે સદ્દેવ અથવા શુદ્ધ દેવ કહેવાય છે અને જેમણે પોતાની શક્તિઓનો ઉપયોગ સંસારની વાસનાઓ પોષવામા કર્યો છે તે ખગળ દેવ અથવા કુદેવ કહેવાય છે

સદ્દેવ અને કુદેવને ઓળખવાની આ કસોટીથી આપણે કોઈપણ દેવને ઓળખી શકીએ છીએ દાખલા તરીકે ચાર પ્રકારના દેવોની ચાર મૂર્તિઓ આપણી સામે મૂકવામા આવે, જેમા એક મૂર્તિ પોતાના પડખામા સ્ત્રીને રાખીને ઉભેલી હોય, એક મૂર્તિના હાથમા ત્રિશૂળ હોય, એક મૂર્તિના હાથમા માળા હોય અને એક મૂર્તિ કોઇ પણ જાતના સાધન વિના કેવળ આસન લગાવીને આત્મધ્યાનમા તલ્લીન થઇને બેઠેલી હોય, તો ઉપરની કસોટીથી આપણે તરત પારખી શકીએ છીએ કે આમા સદ્દેવ ક્યા અને કુદેવ ક્યા ?

સ્ત્રી એ સંસારની વાસના સૂચવે છે, એટલે જે દેવ હજી સ્ત્રીને રાખવામા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તે સદ્દેવ ન કહેવાય

ત્રિશૂળ એ હિંસાસૂચક હથિયાર છે હિંસક હથિયાર ત્યારે જ રાખવુ પડે જ્યારે કાંઈ ભય હોય' એટલે જે દેવ હજી નિર્ભય નથી તે સદ્દેવ ન કહેવાય

હાથમા માળા રાખવી એ અજ્ઞાન દશા અને અપૂર્ણતા સૂચવે છે તેમનુ મન હજી અન્ય કોઈ દેવને આરાધવા રમી રહ્યુ હોય એમ બતાવે છે તે સદ્દેવ ન કહેવાય

પુષ્પ ત્રીજું.

કુદેવ વિષે કવિતા

સવૈયા એકત્રીસા

જે [1]વનિતા પાસે નિજ રાખે, પ્રતિમાની પાસે પણ નાર,
[2]શૂલ ચક્ર ને ધનુષ ધરે જે, [3]નીર કમંડલ ને જપમાળ,
રાગદ્વેષના ચિહ્નો રાખી, રાગદ્વેષની રાખે ટેવ,
શ્રાવક જન માનો નહીં તેને, એ છે દૂષિત સર્વ કુદેવ

કર્મ કુચેષ્ટા કરતા ધરતા, [4]નિજ પરનારીતણો ન વિવેક,
કામ વિષયમા લંપટ થાતા, રહેતા નિત્ય છકેલા ઠેક,
ઈશ્વર નામ નકામુ ધાર, તેવાની શુ કરવી [5]સેવ,
શ્રાવક જન માનો નહિ તેને, એ છે દૂષિત સર્વ કુદેવ

કયમ [6]સર્વજ્ઞ ધરે જપ માળા, [7]શુદ્ધ ધરે શુ કર્મ ફળ આપ,
ઈશ્વરમા હોવે શુ કયારે, કપટભરી છળતાની છાપ,
પશુ પક્ષી પર સ્વારી કરતા, કયમ પીડે પરને શુભ દેવ,
શ્રાવક જન માનો નહિ તેને, એ છે દૂષિત સર્વ કુદેવ

ભસ્મ લગાવે ધૂણી તાપે, નગ્ન ફરે કરી ભંગા [8]પાન,
નૃત્ય કરે ને રાસ રમાડે, યુદ્ધ કરી લે પરના જાન,
એવા દેવ જ દુર્ગતિ આપે, સદ્ગતિ કાપે તે તતખેવ,
શ્રાવક જન માનો નહિ તેને, એ છે દૂષિત સર્વ કુદેવ.

---

૧ સ્ત્રી ૨ ત્રિશૂળ, ૩ જળનુ કમંડળ ૪ પોતાની સ્ત્રી અને પર
૫ સેવા ૬ સર્વ જાણનાર ૭ પવિત્ર ૮ ભાંગ પીવી તે

પુષ્પ ચોથુ.

અઢાર દૂષણ.

આત્મધ્યાન એ આત્મવિકાસ સૂચવે છે જેમણે પોતાની શક્તિઓનો ઉપયોગ આત્મવિકાસ કરવામા કર્યો છે તેજ સદ્‌દેવ કહી શકાય છે એટલે આ ચોથી મૂર્તિ સદ્દેવ તરીકે ઓળખી શકાય, પરન્તુ સામાન્ય આત્મવિકાસ સદ્દેવ ગણવા માટે બસ નથી એ માટે આત્મવિકાસ પરમહદે પહોચેલો હોવો જોઇએ આત્મવિકાસને પરમહદે પહોચેલો કયારે ગણવો તે માટે જ્ઞાની ઓએ ચોક્કસ હદ ઠરાવી છે જ્યારે આત્મા વિકાસ કરતો કરતો સામાન્ય આત્માઓમા રહેલા અઢાર પ્રકારના દૂષણોને વટાવી જાય ત્યારે તે પરમવિકાસની હદે પહોંચેલો ગણાય એ અઢાર પ્રકારના દૂષણો નીચે મુજબ છે

૧ અજ્ઞાન, ૨ ક્રોધ, ૩ મદ, ૪ માન, ૫ લોભ, ૬ માયા, ૭ રતિ, ૮ અરતિ, ૯ નિદ્રા, ૧૦ શોક, ૧૧ અસત્ય, ૧૨ ચૌર્ય, ૧૩ મત્સર, ૧૪ ભય, ૧૫ પ્રાણીવધ, ૧૬ પ્રેમ, ૧૭ ક્રીડાપ્રસગ, ૧૮ હાસ્ય

નોટ—આ ૧૮મા જીવહિંસાદિ ૪ અવ્રત (પરિગ્રહ વિના) ૪ કષાય, ૫ હાસ્યાદિ (દુગચ્છા વિના), ૧ અજ્ઞાન, ૧ મદ, ૧ નિદ્રા, ૧ મત્સર અને ૧ પ્રેમ-એ પ્રમાણે ૧૮ છે પરિગ્રહની મૂર્ચ્છાનો સમાવેશ લોભમા કર્યો છે અને દુગચ્છાનો મત્સરમા કર્યો છે મદ તે માનનો અતિરેક છે અજ્ઞાન સાથેજ મિથ્યાત્વ જાય છે તેથી તેને જુદુ કહ્યુ નથી અજ્ઞાનનો નાશ જ્ઞાના વરણીનો અભાવ સૂચવે છે નિદ્રાનો વિરહ દર્શનાવરણીનો અભાવ સૂચવે છે બીજા બધા દોષોનો વિરહ મોહનીય કર્મનો સર્વથા વિનાશ સૂચવે છે, તેમજ અવિરતિનો પણ અભાવ સૂચવે છે

બીજી રીતે પણ અઢાર દૂષણ કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે—

અઢાર દૂષણ વિષે કવિતા

દોહા.

દાન લાભ ને વીર્ય ને, ભોગ અને ઉપભોગ,
અંતરાય જે તેમના, હાસ્યનતો વળી યોગ ૧
રતિ અરતિ ભય શોક ને, નિંદા ને વળી કામ,
મિથ્યા ને અજ્ઞાનતા, તે પછી નિદ્રા નામ. ૨
અવિરતિ રાગ અને વળી, દ્વેષ અતિ દુ ખકાર,
જિનવર કદિ ન ધારતા, દૂષણ એહ અઢાર ૩

પુષ્પ પાચમુ

સદ્દેવના જુદા જુદા નામો

અઢાર પ્રકારના દૂષણો જીતવાથી આત્મામા અનેક પ્રકારની શક્તિઓ પ્રગટી નીકળે છે એ જુદી જુદી શક્તિઓ ઉપરથી અર્હદેવને જુદા જુદા નામથી ઓળખવામા આવે છે જેમકે—

(૧) પરમાત્મા—અર્હદેવનો આત્મા પરમદશામા છે, માટે તે પરમ (શ્રેષ્ઠ)+આત્મા=પરમાત્મા કહેવાય છે

(૨) જિન—અર્હદેવે બધા કર્મોને જીતી લીધેલા હોય છે એટલે તેઓ જિન કહેવાય છે

(૩) પરમેશ્વર—અર્હદેવની સત્તા પોતાની અનન્તશક્તિથી સર્વ સ્થળે ચાલે છે માટે એને સહુથી શ્રેષ્ઠ સત્યકર્ત્તા 'પરમેશ્વર' કહેવાય છે

(૪) વિષ્ણુ—અર્હદેવ પોતાના અનંત ગુણોથી સર્વ સ્થળે વ્યાપી રહેલા છે એટલે તેમને વ્યાપી રહેનાર અર્થાત્ વિષ્ણુ કહેવાય છે

(૫) શિવ–સદ્દેવ પોતાના અનંત જીવનથી અનેક જીવોનુ કલ્યાણ કરનાર થાય છે એટલે તે સાક્ષાત્ કલ્યાણ=શિવ કહેવાય છે

(૬) ચતુર્ભુજ–સદ્દેવમા શુદ્ધ દર્શન, સર્વ વિષયોનુ જ્ઞાન, નિર્મળ ચારિત્ર અને અનત શક્તિ એમ ચાર ભુજાઓ રૂપી ચાર શક્તિઓ પ્રગટ થયેલી છે, એટલે તે ચતુર્ભુજ કહેવાય છે

આવા અનેક નામોથી તે ઓળખાય છે, પરન્તુ આપણી અને તેમની વચ્ચે મહત્ત્વનો ભેદ બતાવતુ એક નામ છે જેનુ રટણ આપણને સહુથી વધારે ઉપકારી થઈ પડે છે, તે નામ **અરિહત** છે એનો સાદો અર્થ શત્રુને જીતનાર એવો જ થાય છે, પરન્તુ એના ઉંડાણુમા ઘણુ રહસ્ય ભરેલુ છે

આપણા આત્મામા રહેલી અનન્ત શક્તિઓ પર રાગ અને દ્વેષ નામની બે વૃત્તિઓ એવી રીતે વીંટળાઇ ગયેલી છે કે તે શક્તિઓને બહાર આવવા દેતી નથી, તેથી એ બે વૃત્તિઓને આપણી સહુથી મોટામા મોટી શત્રુ ગણવામા આવે છે એ શત્રુઓપર સદ્દેવે વિજય મેળવેલો એટલે સદ્દેવનુ અરિહત શબ્દવડે સ્મરણ કરવાથી આપણને એમની વિશેષતાનુ બરાબર ભાન થાય છે અને અતરના શત્રુઓપર વિજય મેળવવાનો ઉત્સાહ પ્રગટે છે, માટે આ નામથી જ જ્ઞાનીઓ તેમને વિશેષ ઓળખે છે તેમના બાર ગુણો છે, તેમના મદિરને સદ્દેવ મદિરનુ કહે છે

પુષ્પ છઠ્ઠું

સદ્દેવના બાર ગુણ વિષે.

છંદ ભુજંગી

ગુણો બાર અર્હંતના નિત્ય જાણો,
સદા ભાવથી અંતરે તે પ્રમાણો,
પ્રભુ પ્રાતિહાર્યો[1] સદા આઠ ધારે,
અતિશય[2] વળી ચારથી તે વિચારે ૧

[3]અશોકે રહે આશ્રયી [4]દેવદેવા,
કરે પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ દેવ સેવા,
ધ્વનિ દિવ્ય ધાયે વળી ચામરોને,
ધરે રમ્ય સિંહાસને દેવ તને ૨

પ્રકાશે સુભામંડળે તેજ ભારે,
ભલા ભેરીના નાદ થાયે વધારે,
બની છત્ર છાયા પ્રભુના જણાયે,
રૂડા [5]આઠ તે પ્રાતિહાર્યો ગણાયે ૩

દોહા

[1]અપાય અપગમ એક જ્યાં, અંતરાયનો નાશ,
[2]જ્ઞાનાતિશયે જ્ઞાનનો, પૂર્ણ બને જ પ્રકાશ ૧

---

૧ પ્રાતિહાર્ય-એમને તીર્થંકર પ્રભુની સાથે રહેનારી શોભા ૨ ચાર અતિશય-ચમત્કારી ગુણ ૩ આસોપાલવનું વૃક્ષ ૫ દેવદેવા-દેવોના પણ દેવ. ૫ આઠ પ્રાતિહાર્ય આ પ્રમાણે-૧ આસોપાલવનું વૃક્ષ, ૨ પુષ્પવૃષ્ટિ ૩ દિવ્ય ધ્વનિ ૪ ચામર ૫ સિંહાસન, ૬ ભામંડળ, ૭ નોબત-ભેરી (દેવદુંદુભી) અને ૮ છત્ર

૧ અપાય અપગમ નામે પહેલો અતિશય છે, તેથી કરીને બધી જાતના અંતરાયોનો નાશ થઈ જાય છે

૩પૂજાતિશયે પૂજ્યતા, ત્રણ જગતમા થાય,
૪વચનાતિશયે વચન જે, સર્વથકી સમજાય ૨

પ્રાતિહાર્ય છે આઠ ને, અતિશય ગણતા ચાર,
શ્રી અરિહંતતણા થયા, તે સઘળા ગુણ બાર ૨

પુષ્પ સાતમુ.

અરિહંતનુ મંદિર.

મહદેવનુ મંદિર એટલે અરિહંતનુ મંદિર, એ આપણે જોઈ ગયા, પણ અમુક મંદિર અરિહંતનુ છે કે બીજા કોઈનુ છે, તે ઓળખવા માટે પણ કેટલીક નિશાનીઓ જાણી લેવી જોઇએ

અરિહંતના મંદિરને દૂરથી ઓળખવાની નિશાની મંદિર ઉપરનો ધ્વજદંડ છે બીજા બધા મંદિરોના ધ્વજદંડ કરતા એની રચના જુદા પ્રકારની હોય છે, એટલે તે ઓળખાઈ આવે છે અન્ય મંદિરોમા કોઈ ધ્વજદંડ ઉપર તિક્ષ્ણ ભાલો હોય છે, તો કોઈ તદ્દન સાદો હોય છે, તો કોઈ ઉપર ત્રિશૂળનુ ચિહ્ન હોય છે, પરંતુ અરિહંતના મંદિર ઉપરના ધ્વજદંડને અગ્ર ભાગે પાટલી હોય છે જે સિદ્ધશિલા કે મોક્ષસ્થાનનુ સૂચન કરે છે એની નીચે નંદિ અને લાલ પટાવાળો ધ્વજ હોય છે જેમા ત્રણ કે પાચ પટ્ટા હોય છે એ ધ્વજદંડ ઉપરથી અરિહંતનુ મંદિર તરત જ ઓળખાઈ જાય છે

અરિહંતના મંદિરનુ શિખર લગભગ બીજા બધા મંદિરો માફક કમળના ડોડાને આકારે હોય છે, જે ભક્તિના સ્થાનનુ સૂચન કરે છે

---

૨ જ્ઞાનાતિશયથી પ્રભુમા જ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રકટ થાય છે
૩ પૂજાતિશયથી પ્રભુ ત્રણ જગતમા પુજ્ય થાય છે
૪ વચનાતિશયથી પ્રભુના વચન સર્વભાષામા સમજાય છે

આ સિવાય પાસે ગયા પછી અરિહંતના મંદિરને ઓળખવાની મુખ્ય નિશાની તેની બારશાખો છે ને બારશાખ ઉપર મધ્યભાગમાં કોતરેલી પર્યંકાસને બેઠેલી પ્રતિમા હોય તો તે અરિહંતનું મંદિર જાણવું પણ જો બેઠેલી પ્રતિમાને ખભે જનોઈ હોય તો તે મંદિર બુદ્ધનું હોવું જોઈએ

અરિહંતના મંદિરોની બાંધણી અનેક પ્રકારની હોય છે કેટલાક ચોમુખ મંદિરોને ચારે દિશાએ દ્વાર હોય છે, કેટલાક મંદિરોમાં ગભારા આગળ રંગમંડપ તથા વિશાળ નૃત્યમંડપ હોય છે, તેના ફરતો ચોક હોય છે ને તેના ફરતી દેવકુલિકાઓ હોય છે, જ્યારે કેટલાક તદ્દન સાધારણ હોય છે

આ મંદિરો લાકડા કે પત્થરોથી બાંધેલા હોય છે અને કેટલાક ઉપર આરસ, કિંમતી પત્થરો, મીનાકામ, સોનાચાંદીનું કામ કે રત્નનું જડાવકામ પણ કરેલું હોય છે ઘણા મંદિરોની દિવાલો તદ્દન સાદી હોય છે તો કેટલાક ઉપર વૈરાગ્ય ભાવના જન્માવે તેવા ચિત્રો પણ દોરેલા હોય છે અથવા છતમાં કોરી કાઢેલા હોય છે

આ મંદિરોને વનરાજીથી વિભૂષિત શાન્ત ગિરિશૃંગપર, ખળખળ નાદ કરતી સરિતાના તટપર, હિલોળા દેતા સરોવરોની પાળ ઉપર, ગેબી ગાન કરતા સાગરના મહાતટ ઉપર, ફલફૂલથી લચી પડતા બાગબગીચામાં કે જનસમૂહથી ઉભરાતા શહેરોમાં બાંધવામાં આવે છે, પણ દરેક સ્થળે ચૈત્યનું વાતાવરણ પવિત્ર રહે એવી ખાસ કાળજી લેવાય છે

આવા મંદિરોને જિનાલય, જિનઘર, વસહિકા, જિનમંદિર, અર્હદ્ભવન, દહેરાસર અથવા ચૈત્ય તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે

પુષ્પ આઠમુ.

ચૈત્ય પ્રકાર અને પ્રતિષ્ઠા.

ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ અરિહંતની પ્રતિમા પણ થાય છે ચિત્ એટલે જ્ઞાન અને તેનો જે ભાવ તે ચૈત્ય-અરિહંતો પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ તે ચૈત્ય ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરવા કરેલુ રૂપ તે ચૈત્ય.

અરિહંત સિવાય બીજી દશામા રહેલાનુ ચૈત્ય અર્થાત્ બિંબ પૂજા માટે યોગ્ય ગણાતુ નથી

અરિહંતના બિંબ મુખ્ય બે પ્રકારે કરવામા આવે છે એક પરિકર સહિત અને બીજુ પરિકર વિના

પરિકરનો અર્થ પરિવાર થાય છે અરિહંતો જ્યારે જગત્ પર ધર્મની ઘોષણા કરતા વિચરતા હોય છે ત્યારે તેમનો પ્રભાવ દર્શાવનારી આઠ વસ્તુઓ જોવામા આવે છે અશોકવૃક્ષ, દેવતાઇ ફુલોનો વરસાદ, દિવ્યધ્વનિ, ચામર, ભવ્ય આસન, ભામંડળ, દેવદુંદુભી અને છત્ર આ વસ્તુઓને પ્રાતિહાર્ય કહેવાય છે એ પ્રાતિહાર્યોનો ભાવ દર્શાવનારૂ જે શિલ્પકામ તે પરિકર કહેવાય છે

પરિકરવાળી મૂર્તિ તીર્થંકરદશાનો ભાવ બતાવનારી ગણાય છે, જ્યારે અપરિકરવાળી મૂર્તિ તીર્થંકરની સિદ્ધદશા બતાવનારી ગણાય છે

આ મૂર્તિઓમા મુદ્રા પણ બે પ્રકારની હોય છે એક સિદ્ધાસન-મુદ્રા અને બીજી કાયોત્સર્ગમુદ્રા જે મૂર્તિ પલાઠી વાળીને એટલે ડાબા પગ ઉપર જમણો પગ અને જમણા પગ ઉપર ડાબો પગ ચડાવીને બેઠેલી હોય અને બન્ને હાથની હથેળીઓ ઉપરાઉપરી મૂકેલી હોય તે સિદ્ધાસનમુદ્રા કહેવાય છે અને જેમા પ્રતિમા કાયોત્સર્ગમા બન્ને હાથો સીધા ઇક્ષુદંડ જેવા રાખીને ઉભેલી હોય તે કાયોત્સર્ગમુદ્રા કહેવાય છે

પ્રત્યેક પ્રતિમાની નીચેની બેઠકમાં એક ચિહ્ન કોતરેલું હોય છે જેને લંછન કહે છે છેલ્લી અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા ૨૪ તીર્થંકરોના લંછન નીચે મુજબ છે –

(૧) ઋષભદેવ-વૃષભ	(૨) અજિતનાથ-હાથી
(૩) સંભવનાથ-ઘોડો	(૪) અભિનંદન-વાંદરો
(૫) સુમતિનાથ-ક્રૌંચ	(૬) પદ્મપ્રભ-પદ્મ
(૭) સુપાર્શ્વનાથ-સાથીઓ	(૮) ચંદ્રપ્રભ-ચંદ્ર
(૯) સુવિધિનાથ-મગર	(૧૦) શીતલનાથ-શ્રીવત્સ
(૧૧) શ્રેયાંસનાથ-ગેંડો	(૧૨) વાસુપૂજ્ય-પાડો
(૧૩) વિમલનાથ-સુવર	(૧૪) અનંતનાથ-સીંચાણો(બાજ)
(૧૫) ધર્મનાથ-વજ્ર	(૧૬) શાન્તિનાથ-મૃગ
(૧૭) કુંથુનાથ-બોકડો	(૧૮) અરનાથ-નંદાવર્ત્ત
(૧૯) મલ્લિનાથ-કુંભ	(૨૦) મુનિસુવ્રત કચ્છપ(કાચબો)
(૨૧) નમિનાથ-નીલું કમળ	(૨૨) નેમિનાથ-શંખ
(૨૩) પાર્શ્વનાથ-સાપ	(૨૪) મહાવીરસ્વામી-સિંહ

આ ચોવીસ તીર્થંકરો સિવાય વર્તમાનકાળમાં વિચરતા વીસ તીર્થંકરોની પણ પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે અને કેટલાક સ્થળે તો ઉત્કૃષ્ટ ૧૭૦ જિનની પણ પ્રતિષ્ઠા થાય છે

આ પ્રતિષ્ઠાના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે

(૧) વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા

(૨) ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા

(૩) મહાપ્રતિષ્ઠા

જ્યારે કોઇ એક જીવ કરની પ્રતિષ્ઠા થાય ત્યારે તે વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા કહેવાય છે

જ્યારે ચોવીશે તીર્થંકરોની પ્રતિષ્ઠા થાય ત્યારે તે ક્ષેત્ર-પ્રતિષ્ઠા કહેવાય છે

જ્યારે ૧૭૦ જિનની એક સાથે પ્રતિષ્ઠા થાય ત્યારે મહા-પ્રતિષ્ઠા કહેવાય છે

પુષ્પ નવમુ.

ચૈત્યવંદન.

અરિહંતનુ આરાધન કરવા માટે માણસોએ જુદા જુદા અનેક રસ્તાઓ લીધેલા જોવાય છે કોઇ એનુ મનથી સ્મરણ કર્યા કરે છે તો કોઈ 'હે નાથ! તુંહી સત્ય ' કહી શબ્દદ્વારા એને સભારે છે, કોઇ એના નામનો માળાદ્વારા જાપ કરે છે તો કોઇ પુસ્તકો વાચીને એના નામને યાદ કરે છે, પરન્તુ એ બધામા અરિહંતની પ્રતિમાદ્વારા અરિહંતનુ જે ધ્યાન ધરવામા આવે છે તેની અસર આત્માપર બહુ ઉંડી થાય છે અરિહંત પ્રત્યે જે પૂજ્યભાવ પ્રતિમાદ્વારા કેળવાય છે તે કેવળ શબ્દોચ્ચારથી કે એમના વિષે વાચી જવા માત્રથી કેળવાતો નથી એમની ગેરહાજરીમા જાણે એમનુ જ દર્શન થતુ હોય એવો ભાવ તેમની પ્રતિમાથી આપણા મનમા ઉત્પન્ન થાય છે

આપણા હમેશના અનુભવમા પણ આ વસ્તુ આપણે જોઈ શકીએ છીએ ધારો કે આપણા બે દિલોજાન દોસ્ત જુદા જુદા કારણોથી અવસાન પામ્યા હવે એક મિત્રની છબી કે એવુ કશુ આપણી પાસે નથી જ્યારે બીજા મિત્રની છબી અને સુંદર આરસનુ બસ્ટ (મૂર્ત્તિ) આપણી પાસે છે હવે , બે મિત્રો આપણને પ્રિય છે એથી બન્નેનુ સ્મરણ થયા

પરન્તુ જે મિત્રની કાંઈ પણ નિશાની આપણી પાને નથી તેના રૂપરંગ ધીમે ધીમે આપણી સ્મરણશક્તિમાંથી ભુસાઈ જશે અને તેનું નામ પણ વિસરાઈ જશે, જ્યારે બીજા મિત્રના છબી તથા ફોટો જ્યારે જ્યારે આપણે જોઈશું ત્યારે ત્યારે તે આપણુને યાદ આવ્યા કરશે

આ જ મુજબ અરિહંત દેવની સાચી આરાધના કરવા માટે, તેમના પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ બહુ ઉંચી હદે કેળવવા માટે તેમની પ્રતિમાદ્વારા આરાધના કરવી એ સહુથી સુંદર રસ્તો છે, અને એથી જ જ્ઞાનીઓએ એ માટે એક યોજના ઘડેલ છે જેને 'ચૈત્ય વંદન' શબ્દથી ઓળખવામાં આવે છે

'ચૈત્ય' એટલે અરિહંતની પ્રતિમા અને વંદન એટલે તેના પ્રત્યે બતાવવામાં આવતો પૂજ્યભાવ, અર્થાત્ અરિહંત પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ બતાવવાની જે ક્રિયા તે ચૈત્યવંદન

પુષ્પ દશમું

પ્રણામ અને પૂજા

કોઈ પણ વ્યક્તિ તરફ સામાન્ય પૂજ્યભાવ બતાવવો હોય ત્યારે પ્રણામ કરવામાં આવે છે અને વિશેષ પૂજ્યભાવ બતાવવો હોય ત્યારે તેની પૂજા કરવામાં આવે છે

પ્રણામના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે –

(૧) અંજલિબદ્ધ પ્રણામ.

(૨) અર્ધાવનત પ્રણામ

(૩) પંચાંગ પ્રણામ

(૧) બે હાથની અંજલિ જોડી તેને લલાટે લગાડવી, તેને અંજલિબદ્ધ પ્રણામ કહે છે

(૨) કમ્મર ઉપરનું અર્ધ શરીર નમાવવું તથા ભૂમિને હાથથી સ્પર્શ કરી લલાટે લગાડવો તેને અર્દ્ધાવનત પ્રણામ કહે છે

(૩) બે ગોઠણ, બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચને જમીનને અડાડીને નમસ્કાર કરવો તેને પંચાંગ પ્રણામ કહે છે

આ ઉપરાંત જુદા જુદા દેશના રિવાજ પ્રમાણે પ્રણામના બીજા અનેક પ્રકારો પણ જોવામાં આવે છે કોઈ પોતાના મસ્તક ઉપરથી ટોપી નીચે ઉતારે છે એને પ્રણામ ગણે છે, કોઈ પોતાનો જમણો હાથ ઉંચો કરી કપાળની જમણી બાજુએ અડાડે છે એને પણ પ્રણામ કહે છે એજ રીતે સામસામા નાક અડાડવા, પગ ઉંચા કરવા વગેરે પણ પ્રણામના પ્રકારો છે

પ્રભુપૂજાના પણ મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકાર છે —

(૧) અંગપૂજા

(૨) અગ્રપૂજા

(૩) ભાવપૂજા

અંગપૂજા એટલે પ્રભુના અંગનું અર્ચન કરવું

અગ્રપૂજા એટલે તેમની આગળ ઉત્તમ પદાર્થો અર્પણ કરી દેવા

ભાવપૂજા એટલે તેમના ગુણોનું ચિંતવન કરવું

પુષ્પ અગ્યારમું

જિનપૂજા વિષે કવિતા.

ભુજંગી છંદ

કરી સ્નાન ને શુદ્ધતાથી શરીરે,
પછી ચૈત્યમાંહે ધરો પાય ધીરે,
ધરો સર્વ સામગ્રી સર્વે ન જુની,
કરો ભાવથી નિત્ય પૂજા પ્રભુની ૧

ઉતારો પ્રભુનાજ નિર્માલ્ય અંગે,
પછી સ્નાત્રને આદરો એક રંગે,
કરો સ્નાત્ર કરતા મહા મંત્ર ધુની,
કરો ભાવથી નિત્ય પૂજા પ્રભુની ૨

અભિષેક સારૂ કરો કળશ ધારા,
ભની રીતથી ધારજો ભાવ સારા,
કરો લૂહણા શુદ્ધ રાખી વિભુની,
કરો ભાવથી નિત્ય પૂજા પ્રભુની ૩

પછી ચંદને ચર્ચજો શુદ્ધતાથી,
કરી કેશરે તે સુગંધી મનાથી,
ધરો ધન્યતા ભવ્યતાથી અશૂની,
કરો ભાવથી નિત્ય પૂજા પ્રભુની ૪

પછી ધૂપ આરો સુગંધી પ્રસારો,
પ્રભુ ચર્ણ પુષ્પાંજલિ સદ્ય ધારો,
ધરો ભાવના અંતરે જે અનૂની,
કરો ભાવથી નિત્ય પૂજા પ્રભુની ૫

મનહર ૭૬

સ્નાન વિલેપન ચક્ષુ વાસ પુષ્પ પુષ્પમાલ,
પંચરંગી કુસુમ ને બરાસનું ચૂર્ણ છે
આભરણુ પુષ્પગૃહ પુષ્પના પગર અને,
પુષ્પનણી આંગી શુભ રચનાથી પૂર્ણ છે
અક્ષતના અષ્ટ મંગળ ને ધૂપ ગીત નૃત્ય,
વાજિત્ર એ પૂજા તણા સત્તર પ્રકાર છે
એવી પૂજા પ્રભુતણી પ્રાણી કરો પ્રેમ ધરી,
પ્રગટ પ્રભાવ એથી પુણ્યનો પ્રસાર છે

પુષ્પ બારમુ

અંગ પૂજા

અંગપૂજા કરવા માટે પ્રથમ સાત વસ્તુઓ શુદ્ધ જોઇએ

(૧) મન (૨) વચન (૩) કાયા (૪) ધન (૫) વસ્ત્ર (૬) પૂજાના ઉપકરણુ (૭) ભૂમિ

૧ મનની શુદ્ધિ એટલે કોઇ પણ પ્રકારના ખરાબ વિચારો ન કરવા

૨ વચનની શુદ્ધિ એટલે કોઇપણુ પ્રકારનુ અયોગ્ય વચન ન બોલવુ

૩ કાયાની શુદ્ધિ એટલે જયણાપૂર્વક સ્નાન કરવુ

૪ વસ્ત્રની શુદ્ધિ એટલે નિર્દોષ અને સ્વચ્છ ધોયેલા વસ્ત્ર પહેરવા

૫ ધનની શુદ્ધિ એટલે નીતિને રસ્તે કમાયેલા દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો

૬ પૂજાના ઉપકરણોની શુદ્ધિ એટલે હિંસા વિનાના અને પોતાની જ માલિકીના જળ, દુધ, ચંદન, કેશર, પુષ્પ ધૂપ, દીપ અક્ષત, ફળ, નૈવેદ્યાદિ ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવો.

૭ ભૂમિ શુદ્ધિ એટલે જમીન શુદ્ધ કરવી અથવા વાતાવરણું પવિત્ર રાખવુ

આ સાત વસ્તુની શુદ્ધિ રાખનારો આત્મા જ પ્રભુની અંગ પૂજા કરવાનો ખરેખરો અધિકારી બને છે એક બાજુ મનમા મલિન વિચારો ચાલતા હોય, મુખમાથી ગમે તેવા વચનો બોલાતા હોય ને શરીર અપવિત્ર હોય તો પ્રભુની પૂજા કેમ થઇ શકે? વળી વસ્ત્ર પણ નિર્દોષ એટલે ઓછામા ઓછી હિંસાથી તૈયાર થયેલા જોઇએ કીડા મારીને બનાવેલા રેશમી વસ્ત્ર પહેરીને પ્રભુની પૂજા કરવી ન જોઇએ

આ ઉપરાન્ત અંગપૂજાના ઉપકરણો ખરીદવામા જે ધનનો ઉપયોગ થાય તે નીતિને રસ્તે કમાયેલુ હોવુ જોઇએ અનીતિથી મેળવેલા ધનથી જો પ્રભુપૂજાના ઉપકરણો ખરીદવામા આવે અને તેનો ઉપયોગ થાય તો તે પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા નહિ પણ આશાતના થઈ ગણાય

એ જ રીતે પૂજાના ઉપકરણો કેશર, ચંદન, બરાસ, ભૂષણ, અંગીરચન પુષ્પ વગેરે પણ શુદ્ધ અર્થાત્ ઓછામા ઓછી હિંસા વાળા ને સ્વચ્છ જોઇએ

ભૂમિ શુદ્ધિમા પ્રભુપ્રતિમાની આસપાસની જમીન અને વાતાવરણ સુઘડ, સ્વચ્છ ને દોષ રહિત રાખવુ જોઇએ આ સાત બાબતોની શુદ્ધિ સાચવવા પૂર્વક નીચેની રીતે અંગપૂજા કરવી જોઇએ

પ્રથમ જયણાપૂર્વક નાહીને તૈયાર થઇ શુદ્ધ ધોતિયુ પહેરવુ તથા ઉત્તરાસન નાખવુ પછી એક થાળમા પૂજાના દ્રવ્ય-કેસર,

ચ દન, બગસ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અક્ષત અને કઇ ચલણી નાણુ ને ફળ નૈવેદ્ય લેવા હાથમા એક શુદ્ધ જળનો લોટો રાખવો પછી અરિહ તની પૂજા કરવાની અમૂલ્ય ઘડી પ્રાપ્ત થઈ તે માટે પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનતા જિનમ દિર ભણી પગલા ભરવા

રસ્તામા કોઇની સાથે સ સારવ્યવહારની વાતો કરવી નહિ, જયણાપૂર્વક ચાલતા મ દિરે પહોચવુ, ત્યા જઇને શુદ્ધ જળથી પગ ધોઇ મ દિરના દ્વાર આગળ આવવુ અને ત્યા '**નિસીહિ**' શબ્દ બોલીને પ્રવેશ કરવો આ **નિસીહિ** શબ્દ બોલવાથી એક જાતની પ્રતિજ્ઞા થાય છે કે 'મે હવે બધી ગૃહવ્યવહારની વાતોનો ત્યાગ કર્યો છે' પછી મ દિરમા જઇ તેની આસપાસ ફરી તેની સ્વચ્છતાનુ નિરીક્ષણ કરવુ કોઇ સ્થળે કચરો દેખાય તો ઉપાડી લેવો કોઈ ભાગ જર્જરિત થઇ ગયો હોય તો તેને સમરાવવાનો વિચાર કરવો, તેમ કરવાની કોઇને સૂચના કરવી પછી મુખે આઠ પડો ખેસનો છેડો કે રૂમાલ બાધી શુદ્ધ કેસર કે ચ દન ઓરસિયાપર ઘસીને તૈયાર કરવુ તેના બે ભાગ કરી એક નાના ભાગથી પોતાના કપાળમા વર્તુલ આકારનુ તિલક કરવુ[૧] અને હાથ સ્વચ્છ કરી બીજુ કેસર કે ચ દન લઈ ર ગમ ડપમા પ્રવેશ કરવો ત્યા પ્રવેશ કરતા પણ '**નિસીહિ**' શબ્દ બોલવો આ નિસીહિ શબ્દથી પહેલા કરતા વધારે આકરી પ્રતિજ્ઞા થાય છે કે 'હવે પ્રભુપૂજા સિવાય દરેક જાતની જિનમ દિર સ બધી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરૂ છુ' પછી ગભારામા પ્રવેશ કરીને પ્રતિમાજીપરથી ઘરેણા ઉતારવા તથા મોરપીંછથી સાચવીને વાસી ફુલ ઉતારી લેવા કોઇ સૂક્ષ્મ જીવજ તુ જણાય તો તેને સાચવીને સુપડીમા લઇ કોઇનો પગરવ ન હોય ત્યા સ ભાળપૂર્વક મૂકી દેવા. પછી પ ચામૃત એટલે ગાયનુ દૂધ, દહીં, ઘી,

૧ પોતાને કંઠે, હૃદયે અને નાભીએ તિલક કરવાનુ પણ કહેલ છે

સાકર અને પાણીવડે કળશ ભરી તે વડે જળનો અભિષેક કરવો એ અભિષેક કરતી વખતે નીચેના શબ્દો બોલવા –

'ૐ હ્રીં શ્રીં પરમપુરૂષાય પરમેશ્વરાય જન્મજરામૃત્યુનિવારણાય શ્રીમત જિનેન્દ્રાય જલં યજામહે સ્વાહા'

પછી ચોખા પાણીથી પ્રક્ષાલન (પખાલ) કરવું કેમ કે જો કેશર વિગેરે ચડી ગયું હોય તો વાળાકુંચીથી નાચવીને તે સાફ કરવું ત્યારબાદ ત્રણ અંગલુંછણાવડે પ્રતિમાજીને સાફ કરવા અને પબાસણને પાટલુંછણા વડે સાફ કરવું

ત્યારબાદ તૈયાર કરેલા ઘનસાર વિગેરેથી જિનબિંબને આખે શરીરે વિલેપન કરવું પછી કેશર કે ચંદનથી પ્રથમ પ્રભુના જમણા અંગુઠે તિલક કરવું પછી ડાબા અંગુઠે તિલક કરવું અને ત્યારબાદ જમણા અને ડાબા ઢીંચણે, જમણા તથા ડાબા હાથના કાંડે તથા ખભે, મસ્તક પરની શિખાએ, કપાળમાં કંઠે, હૃદય ઉપર અને નાભિ ઉપર તિલક કરવા ત્યારબાદ જયણાપૂર્વક લાવેલા ફુલ ચડાવવા આ બધો વખત મૌન રાખવું

અંગપૂજા કરતી વખત અરિહંતની પ્રતિમામાં ત્રણ પ્રકારની અવસ્થા ભાવવી

(૧) પિંડસ્થ, (૨) પદસ્થ (૩) રૂપાતીત

પિંડસ્થ અવસ્થામાં અરિહંત દેવના કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાના જીવનનો વિચાર કરવો

પદસ્થ અવસ્થામાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી અરિહંત પદે બિરાજેલ સ્થિતિનો વિચાર કરવો

રૂપાતીત ભાવનામાં તીર્થંકર ભગવાનનું નિર્વાણ થયા પછી જે સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ તેનો વિચાર કરવો

નોટ–આ પૂજા કરતી વખતે પૂર્વોક્ત મંત્ર માત્ર જળને ઠેકાણે ચંદન તેમજ પુષ્પ શબ્દ બદલીને બોલવા

અગ્રપૂજા

અ ગપૂજા પૂરી થયા પછી અગ્રપૂજાનો આર ભ થાય છે જેમા ઉત્તમ ઉત્તમ વસ્તુઓને અરિહ ત ચરણે અર્પણ કરી દેવાની યોજના છે જીવિનમમા ધનને પણ અરિહ તની સેવનાના પ્રચાર માટે અર્પણ કરી દેવુ એજ ખરી અગ્રપૂજા છે જેઓ એટલી ભારે વસ્તુઓથી અગ્રપૂજા ન કરી શકે તે એમની આગળ શક્તિના પ્રમાણુમા ધૂપ, દીપ, ફળ, નૈવેદ્ય, અક્ષત, આભરણ, છત્ર, ચામર, દર્પણ વિગેરે વસ્તુઓ ધરી દે ! તે એવી ભાવનાથી કે 'સ સારની આ સઘળી સુખસામગ્રીઓ હે પ્રભુ ! તારા ચરણમા અર્પી દઉં છુ અર્થાત્ તેમના પરના મોહનો ત્યાગ કરૂ છુ આપે આ બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને જે ઉજ્જવળ જીવનપથ દેખાડ્યો છે તેજ મારો પણ પ થ હો !'

આવી ભાવનાઓ ભાવતા ધૂપદાનીમા ધૂપ પ્રગટાવવો અને તેને પ્રતિમાજી આગળ કરી પ્રતિમાજીની ડાબી બાજુએ મૂકી દેવો ત્યારબાદ ઘીનો દીપક પ્રગટાવવો અને તે પ્રભુપ્રતિમાની જમણી બાજુએ મૂકવો ત્યારબાદ ચામર વીંઝવો અને ગભારામાથી બહાર નીકળી ર ગમ ડપમા આવવુ ધૂપ દીપ પૂજા પણ ગભારાની બહાર રહીને કરવી

અહીં છુટા વસ્ત્રથી બાજોઠને સાફ કરી તેનાપર અખ ડ અક્ષતથી (ચોખાથી) સાથીઓ કરવો ન દાવર્ત્ત સાથીઓ આવડે તો ન દાવર્ત્ત અને સાદો આવડે તો સાદો કરવો તેના પર ત્રણ ગોળ ઢગલીઓ કરવી અને તેના પર અષ્ટમીના ચ દ્ર જેવો આકાર કાઢી તેની ઉપર એક બિંદુનો આકાર કાઢવો

આ આખુ ચિત્ર અરિહ ત ભગવાને ઉપદેશેલા ધર્મભાવનાની સ જ્ઞા છે એનો અર્થ બહુ સમજવા લાયક છે

સાથીઆની ચાર રેખાઓ મનુષ્ય, તિર્ય ચ, નારકી

દેવ એ મંસારની ચતુર્વિધ ગતિનું સૂચન કરે છે. આ ચતુર્વિધ સંસારમાંથી છુટવા માટે જો કાંઈ સાર એ ચવાનો હોય તો તે ઉપર ઢગેલી ત્રણ ઢગલીઓ રૂપી ત્રણ રત્ન છે. તે ત્રણ રત્નના નામ (૧) સમ્યગ્ દર્શન (૨) સમ્યગ્ જ્ઞાન (૩) સમ્યગ્ ચારિત્ર છે અને તેના ફળરૂપે ઉપર બતાવેલા અર્ધ ચંદ્રાકાર રૂપ સિદ્ધ શિલાનું સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની ઉપર રહેલા બિન્દુની જેમ આત્મા તેમાં સિદ્ધના જીવ તરીકે આદિ અનંત કાળ સુધી પોતાની સહજ સ્થિતિમાં વાસ કરે છે.

આ સાથીઆ ઉપર કે સિદ્ધશિલાના સ્થાન ઉપર કંઈ મૂકવું જોઈએ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે જે કાંઈ ચીજ મૂકીએ તે સારી અને ભાવપૂર્વક લાવેલી હોવી જોઈએ. બદામ ખોટી ન ચાલે, પૈસો, બેઆની, પાવલી કે રૂપિયો ઘાલેલો કે ખોટો ન જોઈએ. ફળ પણ વાસી કે હલકું ન જોઈએ. નૈવેદ્ય શ્રેષ્ઠ જોઈએ. તેમાં સ્વસ્તિક ઉપર ફળ મૂકવું અને સિદ્ધશિલાની આકૃતિ ઉપર નૈવેદ્ય મૂકવું. ત્રણ ઢગલી ઉપર નાણું મૂકવું.

ઉત્તમ દ્રવ્યથી કરેલી અગ્રપૂજા આ રીતે સંસારના ભોગ્ય પદાર્થોપ્રત્યેની આસક્તિ ઓછી કરે છે ને દ્રવ્યનો સાચો અર્પણ તાનો પાઠ શિખવે છે.

— ભાવપૂજા —

અગ્રપૂજા પૂરી થયા પછી ત્રીજી 'નિસીહિ' બોલવામાં આવે છે. એટલે દ્રવ્યપૂજા સંબંધી પણ હવે બધી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે ને કેવળ ભાવપૂજામાજ રહેવાનો નિશ્ચય થાય છે.

ભાવપૂજામાં બોલવાના સૂત્રોનો આખો ક્રમ પૂર્વપુરુષોએ નક્કી કર્યો છે. પરંપરાગત તે આજે જે સ્વરૂપમાં સચવાઈ રહ્યો છે, તેનો વિધિ નીચે મુજબ છે.

(૧) પ્રથમ ત્રણ ખમાસમણા દેવા

(૨) પછી 'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! ચૈત્યવંદન કરું?' એવો આદેશ માગી નીચે બેસવું જેમા ડાબો ઢીંચણ ઉભો રાખવો અને જમણો ઢીંચણ નીચે સ્થાપવો અથવા બંને ઢીંચણ જમીનપર નમાવવા હાથની અંજલિ જોડી લલાટે લગાડવી

(૩) 'જગચિંતામણિ' ચૈત્યવંદન કહેવું જો એ ન આવડે તો 'સકલકુશલવલ્લી' શબ્દથી શરૂ થતી લઘુસ્તુતિ કહેવી અને ગુજરાતી, હિંદી કે મગધીમા બનાવેલું કોઇ પણ ભાવભર્યું ચૈત્યવંદન કહેવું

(૪) ત્યારપછી 'જંકિંચિ' સૂત્ર બોલવું

(૫) પછી 'નમુત્થુણં' સૂત્ર બોલવું

(૬) ત્યાર બાદ 'જાવંતિ ચેઇઆઇં' સૂત્ર બોલવું અને એક ખમાસમણ દઇ 'જાવંત કવી સાહૂ' સૂત્ર કહેવું

(૭) ત્યારબાદ 'નમોઽર્હત્સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાયસર્વસાધુભ્ય' સૂત્ર બોલી સ્તવનનો પ્રારંભ કરવો સ્તવન બહુ મધુર સ્વરે અને ગંભીરતાથી બોલવું અને તેનો વિષય જિનેશ્વરના ગુણોનો હોવો જોઇએ તે લક્ષમા રાખવું તિવિના, તીર્થના કે કેવળ બાહ્ય ભાવના વર્ણનોવાળા સ્તવનો ભાવપૂજામા બોલવા નહિ સ્તવન ન આવડતું હોય તો 'ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર' બોલવું

(૮) સ્તવન પૂરું થયા પછી બે હાથથી રચેલી અંજલિ કપાળે અડાડવી અને 'જય વીયરાય' સૂત્ર કહેવું 'આભવમખંડા' પદ પછી અંજલિ પૂર્વવત્ એટલે ઢીંચણ ઉપર મૂકવી સ્ત્રીવર્ગે આ રીતે હાથ ઉંચા કરવા નહિ

(૯) 'જય વીયરાય' સૂત્ર પૂરું થયા પછી ઉભા થવું અને 'અરિહંત ચેઇયાણં' સૂત્ર બોલવું ત્યારબાદ 'અન્નત્થ

ઉસગ્ગિએણ ' સૂત્ર બોલી એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો તે પૂરો થતા ' નમો અરિહંતાણ ' શબ્દ બોલી ' નમોઽર્હત્સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાયસર્વસાધુભ્ય ' સૂત્ર બોલી ' કલ્લાણકંદ ' સૂત્રની પ્રથમ ગાથા કહેવી અથવા સર્વમાન્ય અન્ય સ્તુતિ બોલવી

(૧૦) પછી એક ખમાસમણ દઈ પચ્ચખ્ખાણ કરવુ ચૈત્યવદનની અહીં પૂર્ણાહુતિ થાય છે

આ બધા સૂત્રો બોલતી વખતે નીચેની બાબતો ખાસ લક્ષમા રાખવી.

(૧) શબ્દોના ઉચ્ચાર શુદ્ધ કરવા

(૨) સૂત્રો પદ્ધતિસર અને શાન્તિપૂર્વક બોલવા જો એકલા હોઈએ તો ચૈત્યવદન તથા સ્તવન બહુ જ મધુર અને ધીમા સાદે ગાવા જો સમુદાય સાથે હોઈએ તો વડીલના આદેશ અનુસાર એક જણ સૂત્રો બોલે અને બીજા બધા સાભળે સ્તવન બધાએ એકજ સૂરથી ને ભક્તિભાવથી સાથે બોલવુ

ભાવપૂજામા વપરાતા આ બધા સૂત્રો ઉંડા રહસ્યવાળા છે અને તે ' ચૈત્યવદન ' શબ્દથી ઓળખાય છે

હવે પછીના પાઠોમા એ બધા સૂત્રોના મૂળપાઠ, અર્થ ને ભાવાર્થનો વિચાર કરીશુ

સૂત્ર–નિર્દેશ

જ્ઞાની પુરૂષો પોતાના આત્માનુભવને થોડા શબ્દોમા મૂકી દે છે આવા શબ્દોના સગ્રહને સૂત્ર કહેવાય છે સૂત્રોમા એ ખૂબી હોય છે કે તેના પર જેમ જેમ વધારે વધારે વિચાર કરતા જઇએ તેમ તેમ તેમાથી વધુને વધુ જાણવાનુ મળે

આ ચૈત્યવદનમા પણ એજ રીતે જ્ઞાની પુરૂષોના રચેલા સૂત્રો છે એ સૂત્રો બોલતા નીચેની વસ્તુઓ લક્ષમા રાખવી જોઈએ

(૧) સૂત્રોનો ઉચ્ચાર શુદ્ધ કરવો જોઈએ

(૨) સૂત્રો પદ્ધતિસર બોલવા, એટલે જે સૂત્રો છદબદ્ધ હોય તે છદની પદ્ધતિએ બોલવા, અને ગદ્યમા હોય તે ગદ્યના નિયમ મુજબ સપદાદિનો વિવેક કરીને બોલવા, પરન્તુ કડકડાટ ગમે તેમ ન બોલવા

(૩) બોલતી વખતે અર્થપર લક્ષ રાખવુ

(૪) અર્થ પ્રમાણે હૃદયનો ભાવ રાખવો

સૂત્રોના જુદા જુદા સગ્રહને જુદા જુદા નામથી ઓળખવામા આવે છે એમા કેટલાક નામો જે પ્રથમ શબ્દથી સૂત્ર શરૂ થતુ હોય તે પરથી પાડવામા આવેલ છે, જ્યારે કેટલાક નામો તે સૂત્રમા જે કહ્યુ હોય તે ઉપરથી એટલે તેના ગુણ ઉપરથી પાડવામા આવેલ છે, પરન્તુ અહીં ચૈત્યવદનના લગભગ બધા સૂત્રો જે આદ્યશબ્દથી શરૂ થાય છે તેજ નામથી ઓળખાય છે

હાલમા ચૈત્યવદનની ક્રિયામા ૧૧ સૂત્રોનો ઉપયોગ થાય છે– તેનો અનુક્રમ નીચે મુજબ છે —

૧ પ્રારંભિક વિધિસૂત્ર.
૨ જગચિંતામણિ ચૈત્યવંદન.
૩ જંકિંચિ
૪ નમુત્થુણં વા શક્રસ્તવ
૫ જાવંતિ ચેઇઆઇં
૬ જાવંત કેવિ સાહુ
૭ નમોઽર્હત્
૮ ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર
૯ જયવીયરાય સ્તુતિ.
૧૦ અરિહંત ચેઇઆણં યા ચૈત્યસ્તવ (જેની સાથેજ 'અન્નત્થ' સૂત્ર બોલાય છે)
૧૧ કલ્લાણકંદં સ્તુતિ.

આમાં '¹જગચિંતામણિ' ચૈત્યવંદનને સ્થળે અન્ય કોઈપણ ચૈત્યવંદન બોલવામાં આવે છે અને એવા ચૈત્યવંદનના પ્રારંભમાં 'સકલ કુશલ વલ્લી' નામક સ્તુતિ પણ બોલાય છે તેમજ 'નમોઽર્હત્' પછી પૂર્વાચાર્ય રચિત ભાવપૂર્ણ સ્તવનો બોલાય છે, એટલે ચૈત્યવંદન સબંધી વિચાર કરતાં, ઉપર કહેલા સૂત્રો ઉપરાન્ત 'સકલ કુશલ વલ્લી' 'ચૈત્યવંદનો' અને 'સ્તવનો' વિષે પણ વિચાર કરવો ઘટે છે

---

૧ અમુક વિધિમાં તો જગચિંતામણિ જ અને ઉવસગ્ગહર જ બોલવાના છે

પ્રારંભિક વિધિસૂત્ર

દરેક ધર્મક્રિયાનો મુખ્ય હેતુ આત્માને શુભ ભાવનામા જોડવાનો અને તેમા સ્થિર રાખવાનો હોય છે અને આ પરિ-ણામ ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે કોઈ પણ ક્રિયા પોતાની ઇચ્છા અને સમજ પૂર્વક કરવામા આવે

પરન્તુ સામાન્ય મનુષ્ય ધર્મક્રિયાનુ ઉંડુ રહસ્ય એકદમ પામી શકતા નથી એથી તેનુ રહસ્ય સમજાવાને તેને ગુરુના આલબનની જરૂર રહે છે, અને એથી જ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ તથા અન્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓ ગુરુ સમક્ષ કરવાનુ શાસ્ત્રોમા જણાવેલુ છે

જ્યારે એક મનુષ્ય તૈયાર થઇને ગુરુ સમીપ ધર્મક્રિયા કરવા જાય ત્યારે પ્રથમ તેણે એ વિવેક રાખવો જોઇએ કે ગુરુની સમાધિમા કોઈ પણ જાતનો ભગ ન થાય અને એથી બહુ વિનય અને નમ્રતા પૂર્વક સહુથી પ્રથમ ગુરુની અનુજ્ઞા મેળવવી જોઇએ આથી અનુજ્ઞા મેળવવા માટે—

‘ઇચ્છાકારેણ સદિસહ ભગવન્’ એ સૂત્રનો ઉપયોગ થાય છે

इच्छाकारेण (આપની) ઇચ્છા પૂર્વક	
सदिसह	આજ્ઞા આપો !
भगवन्	હે પૂજ્ય ! હે જ્ઞાનવત !

મતલબ કે હે પૂજ્ય ગુરુદેવ ! મારી માગણી માત્રથી નહિ, કે દાક્ષિણ્યતાથી નહિ પણ આપની ઇચ્છા હોય તો મને આપના ચરણે બેસી ધર્મક્રિયા કરવાની આજ્ઞા આપો !

આ પછી જે ક્રિયા કરવી હોય તેનુ નામ બોલાય છે જેમકે —

'ઇરિયાવહિય પડિક્કમુ ?' 'મુહપત્તિ પડિલેહુ !' 'સામાયિક કરૂ ?' વિગેરે અને ગુરુ તેને અનુજ્ઞા આપે છે આજ રીતે ચૈત્યવદન જેવી પવિત્ર ધર્મક્રિયાના પ્રારભમા પણ એ વિધિસૂત્ર વડે ભગવતની આજ્ઞા લેવાય છે જો કે ભગવત તેનો પ્રત્યુત્તર આપતા નથી પરતુ મુમુક્ષુ આત્માની પરમ ગુરુ પ્રત્યેની અર્પણ બુદ્ધિનો એથી સ્વીકાર થાય છે આટલા વિધિ સૂત્રના ઉચ્ચાર પછી મુખ્યત્વે જગચિંતામણિ કે અન્ય ચૈત્યવદન બોલવામા આવે છે

जगचिंतामणि चैत्यवंदन.

मूलसूत्र.

जगचिंतामणि ! जगनाह ! जगगुरु ! जगरक्खण !
जगबंधव ! जगसत्थवाह ! जगभावविअक्खण !
अट्ठावयसंठविय-रूव ! कम्मठविणासण !
चउवीसंपि जिणवर जयंतु अप्पडिहयसासण ! ॥ १ ॥
कम्मभूमिहिं कम्मभूमिहिं पढमसंघयणि ।
उक्कोसय सत्तरिसय, जिणवराणविहरत लब्भइ ।
नवकोडिहिं केवलीण, कोडि सहस्स नव साहु गम्मइ
संपइ जिणवर वीस मुणि, विहु कोडिहिं वरनाणि ।
समणह कोडि सहसदुअ, थुणिज्जइ निच्चविहाणि ॥ २ ॥
जयउ सामिय, जयउ सामिय रिसह सत्तुंजि ।
उज्जित पहु नेमिजिण, जयउ वीर सच्चउरिमंडण,
भरुअच्छहिं मुणिसुव्वय, मुहरि पास दुह दुरिअ खंडण ।
अवरविदेहिं तित्थयरा, चिहु दिसि विदिसि जि केवि,
तीआणागयसंपइअ, वंदू जिण सव्वेवि ॥ ३ ॥
सत्ताणवइसहस्सा, लक्खा छपन्न अट्ठ कोडिओ ।
बत्तिसय बासिआई, तिअ लोए चेइए वंदे ॥ ४ ॥
पनरसकोडिसयाई, कोडि बायाल लक्ख अडवन्ना ।
छत्तीस सहस असिइं, सासयबिम्बाई पणमामि ॥ ५ ॥

જગચ્ચિંતામણિ ચૈત્યવંદન.

અર્થ અને વિવેચન.

જગચિંતામણિ ચૈત્યવંદનની આર ચરણવાળી પ્રથમ ટૂકમા ચોવીશે જિનેશ્વરોનુ સામાન્ય ગુણથી સ્તવન કરવામા આવ્યુ છે એમા જિનેશ્વરને દશ વિશેષણો આપવામા આવ્યા છે

૧ જગચિંતામણિ

જગચિંતામણિ શબ્દનો અર્થ જગતમા ચિંતામણિ રત્ન સમાન થાય છે ચિંતામણિ રત્ન તેને કહેવામા આવે છે કે જે રત્ન પાસે હોય તો ચિંતવેલા કાર્યની સિદ્ધિ થાય શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન જગતના ભવ્ય જીવોને મનોવાછિત સુખ આપનાર છે, એથી એમને જગચિંતામણિ કહેવા યથાર્થ છે

૨ જગનાહ

જગનાહ એટલે જગતના નાથ. જિનેશ્વર ભગવાન, જગતના જીવો જે હજી ધર્મમાર્ગમા નથી જોડાયા તેને ધર્મમાર્ગમા જોડે છે અને જેઓ ધર્મમાર્ગમા જોડાયેના છે તેના ધર્મની પોતાના ઉપદેશદ્વારા રક્ષા કરે છે એટલે તે જગતના નાથ કહેવાય છે

૩ જગગુરૂ

જગગુરૂ એટલે જગતના ગુરુ અથવા જગતમા સહુથી મોટા શ્રી જિનેશ્વર દેવ જાતિ કે લિંગના ભેદ વિના સમસ્ત જગતના જીવોને એક સરખો હિતોપદેશ આપે છે, એથી એ જગદ્ગુરૂ કહેવાય છે એમનાથી વિશેષ સામર્થ્ય જગતમા કોઈ ધરાવતુ નથી એથી એ જગતમા સહુથી મોટા પણ ગણાય છે

૪ જગરક્ખણ.

જગરક્ખણનો અર્થ જગતની રક્ષા કરનાર થાય છે આ જગતમાં જુદા જુદા છ કાયના જીવો છે ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય, ૩ તેઉકાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય અને ૬ ત્રસકાય એ છએ કાયના જીવોની શ્રી જિનેશ્વર દેવ પોતાના અહિંસક જીવનથી રક્ષા કરે છે માટે એ જગદ્રક્ષક-જગત્પાલક કહેવાય છે

૫ જગબંધવ.

જગબંધવ એટલે જગતના ભાઈ જે દુખના વખતે ખરેખરી સહાય કરે તે બંધવ ગણાય છે શ્રી જિનેશ્વર દેવ સંસારના કીચડમા ફસાઈ ગયેલા જીવોને પોતાના અમૂલ્ય ઉપદેશદ્વારા બહાર કાઢી ખરેખરી સહાય કરે છે તેથી તે જગબંધવ કહેવાય છે

૬ જગસત્થવાહ.

જગસત્થવાહ એટલે જગતના સાર્થવાહ સાર્થવાહ તેને કહેવાય છે કે જે વ્યાપાર નિમિત્તે મોટા કાફલાઓ લઈ દૂર દેશાવર જાય છે અને પોતાની સાથે એકલડોકલ કે માર્ગ ભૂલેલા પ્રવાસીને પણ લઈ લે છે શ્રી જિનેશ્વર દેવ આ ભવાટવીમાથી સહીસલામત પસાર થઈ મોક્ષનગરીએ પહોચેછે અને જગતના બીજા અનેક જીવોને પણ મોક્ષ નગરે પહોચાડે છે

૭ જગભાવ વિઅક્ખણ.

જગભાવ વિઅક્ખણનો અર્થ જગતનુ રહસ્ય જાણવામા વિચક્ષણ એવો થાય છે જગત્ એટલે જતુ-પરિવર્તન પામતુ એવો અર્થ થાય છે આ દુનિયા ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન પામી

રહી છે એથી એને જગત્ કહેવાય છે એની રચના (૧) આત્મા (૨) પુદ્ગલ (૩) ધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાય (૫) આકાશ (૬) અને કાળ એ છ દ્રવ્યથી થયેલી છે આ છ એ દ્રવ્યના ગુણ અને પર્યાય-સ્વભાવ શ્રી જિનેશ્વરદેવ બરાબર જાણે છે, એથી એમને જગતનુ સ્વરૂપ જાણવામા વિચક્ષણ કહ્યા છે

૮ અઠ્ઠાવયસઠવિયરૂવ

આ શબ્દ ત્રણ નાના શબ્દોનો બનેલો છે અઠ્ઠાવય, સઠવિય અને રૂવ અઠ્ઠાવયનો અર્થ 'અષ્ટાપદ' થાય છે સઠવિય એટલે સ્થાપિત અને રૂવ એટલે પ્રતિમા મતલબ કે જે જિનેશ્વર દેવોની પ્રતિમાઓ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર સ્થાપન કરવામા આવી છે

આ અષ્ટાપદ તીર્થ હાલ કયા છે તે કોઈ જાણતુ નથી પણ તેના પર છેલ્લી અવસર્પિણીમા થયેલા ચોવીશે તીર્થ કરની પ્રતિમાઓ સુશોભિત મ દિરમા શ્રી ભરતચક્રવર્તીએ સ્થાપન કરેલી છે

૯ કમ્મઠ્ઠવિણાસણ.

કમ્મઠ્ઠ વિણાસણનો અર્થ કર્માષ્ટવિનાશક અર્થાત્ આઠે કર્મનો નાશ કરનાર થાય છે

શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જડ એવી કાર્મણવર્ગણાના બ ધ નથી પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પામી શકતો નથી એ વર્ગણામા જુદા જુદા આઠ પ્રકારની શક્તિઓ છે અને તેથી એ કાર્મણવર્ગણા આઠ કર્મને નામે ઓળખાય છે

(૧) જે પુદ્ગલો આત્માના જ્ઞાનસ્વભાવને આવરે તેને **જ્ઞાનાવરણીય** કર્મ કહે છે

(૨) જે પુદ્ગલો આત્માના દર્શનસ્વભાવને આવરે તેને **દર્શનાવરણીય** કર્મ કહે છે

(૩) જે પુદ્ગલો આત્માના સ્વાભાવિક સુખને આવરી કૃત્રિમ સુખદુ ખનો અનુભવ કરાવે તેને **વેદનીય** કર્મ કહે છે

(૪) જે પુદ્ગલો આત્માના સમકિતગુણને તેમજ અનંત ચારિત્રને રોકે તેને **મોહનીય** કર્મ કહે છે

(૫) આત્મા અરૂપી હોવા છતા જે કર્મથી જુદા જુદા પ્રકારના શરીર વિગેરે ધારણ કરવા પડે છે તે નામકર્મ કહેવાય છે

(૬) જે પુદ્ગલોવડે અજરામર આત્માને પણ અમુક મુદત સુધી અમુક જાતિના શરીરમા રહેવુ પડે છે તેને **આયુ-કર્મ** કહે છે

(૭) આત્મા અગુરુલઘુ હોવા છતા જે પુદ્ગલોવડે તેને ઉચ્ચ નીચ કુળની પ્રાપ્તિ અથવા સારા ખોટા સયોગો પ્રાપ્ત થાય છે તેને **ગોત્રકર્મ** કહે છે

(૮) આત્મા અનંત શક્તિનો ધણી હોવા છતા જે વડે એની શક્તિઓ કુંઠિત થઈ જાય છે તેને **અતરાયકર્મ** કહે છે

આ આઠ કર્મમાથી જ્યારે ૧ લુ, ૨ જુ, ૪ થુ અને ૮ મુ કર્મ ક્ષય પામે છે ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી ચતુર્વિધ સઘની સ્થાપના કરતા તીર્થંકર બનાય છે તીર્થંકરો જ્યારે બાકીના ચાર કર્મનો ક્ષય કરે છે ત્યારે નિર્વાણ પામે છે આમ શ્રી જિનેશ્વર દેવ પોતાના જીવનની પૂર્ણાહુતિ સાથે આઠે કર્મનો વિનાશ કરે છે

૧૦ અપ્પડિહય સાસણ.

અપ્પડિહયસાસણનો અર્થ અપ્રતિહત શાસન થાય છે અર્થાત્ જેનુ ધર્મશાસન કોઇથી પણ હણાય તેવુ નથી

આવા દશગુણવાળા—

चउवीस पि जिणवर जयतु
ચોવીસે પણ જિનવર જય પામો !

આ પ્રથમ ટૂક છંદોબદ્ધ છે અને વર્તમાનકાળમા પ્રચલિત સવૈયા એકત્રીસાની ઢબે સુંદર રીતે ગાઈ શકાય છે

પ્રથમ ટૂકમા ચોવીશે જિનનુ સામાન્ય વર્ણન કર્યા પછી હવે–

બીજી ટૂકમા ક્ષેત્ર તથા સખ્યાની દૃષ્ટિએ શ્રી જિનેશ્વરદેવ, કેવળજ્ઞાની તથા સામાન્ય સાધુ, જે મુમુક્ષુને માટે પૂજ્ય છે તેનો વિચાર કરેલો છે

कम्मभूमिहिं कम्मभूमिहिं
કર્મભૂમિમા કર્મભૂમિમા
पढम संघयणि उक्कोसय सत्तरिसय
પ્રથમ સઘયણવાળા ઉત્કૃષ્ટ એકસો ને સિત્તેર
जिणवराण विहरत लब्भइ
જિનેશ્વરો વિચરતા પમાય છે

જૈન ભૂગોળ પ્રમાણે અઢી દ્વીપ સુધી મનુષ્યક્ષેત્ર છે એમા મુખ્ય બે પ્રકારના દેશો છે કેટલાક દેશો એવા છે કે જ્યાના મનુષ્યો કેવળ પ્રાકૃતિક જીવન ગુજારે છે, જેને 'અકર્મભૂમિ' કહેવાય છે અને કેટલાક દેશો એવા છે કે જ્યાના લોકોમા નિર્વાહ માટે અસિ-મસી-કૃષિ એટલે તલવાર, કલમ, ખેતી આદિ અનેક પ્રકારના વ્યવસાયો નજરે પડે છે આ પ્રકારની ભૂમિને 'કર્મભૂમિ' કહેવાય છે અઢી દ્વીપમા આવી કુલ ૧૫ કર્મભૂમિ એટલે કર્મપ્રધાન દેશો છે અને ૩૦ અકર્મભૂમિ એટલે પ્રાકૃતિક જીવન ગુજારતા દેશો છે આમાથી શ્રી જિનેશ્વર દેવો કર્મભૂમિમા જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યા જ વિચરે છે આવા

જિનેશ્વરો બધા ક્ષેત્રમા મળીને ઉત્કૃષ્ટ કાળે વધારેમા વધારે એકી સાથે એકસો સિત્તેર હોય છે, તેથી વધારે હોતા નથી શ્રી અજિતનાથ ભગવાનના સમયમા એકી સાથે ૧૭૦ જિનેશ્વર હતા

नवकोडिहिं केवलीण
નવકોટિ કેવળીની

અને કેવળજ્ઞાનીઓની સખ્યા ઉપર જણાવેલ બધી કર્મ-ભુમિમા થઇને નવ ક્રોડ સુધીની હોય છે તેમજ

कोडि सहस्स नव साहु गम्मइ
ક્રોડ હજાર નવ સાધુ જાણવા

અર્થાત્ સામાન્ય સાધુની સખ્યા ઉત્કૃષ્ટ નવ હજાર ક્રોડ (૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) એટલે નેવુ અબજ હોય છે

આ હકીકત બધા સમયને લક્ષમા રાખી ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાની કહી પરન્તુ—

सपइ
વર્તમાન કાળમા
जिणवर वीस
જિનેશ્વરો વીશ છે અને
मुणि विहु कोडि हिं वरनाणी
મુનિ બે ક્રોડ કેવળજ્ઞાની
અને બે ક્રોડ મુનિ કેવળજ્ઞાની છે તથા —
समणह कोडि सहस्स दुअ
શ્રમણોની કોટિ હજાર બે છે

અર્થાત્ ૨૦ અબજ સામાન્ય સાધુ છે

વર્તમાન કાળમા જે દુનિયા જણાયેલી છે તેમા મનુષ્ય માત્રની સખ્યા ગણતા દોઢ અબજનો સુમાર થાય છે એથી જૈન ભૂગોળ પ્રમાણે હજી બીજા દેશો હોના જોઇએ

ઉપર જણાવેલા બધા જિનેશ્વરો, કેવળજ્ઞાનીઓ અને સાધુઓને

थुणिज्जइ निच्च विहाणि
સ્તવીએ નિત્ય વહાણે

હમેશા પ્રાતઃકાળમા સ્તવીએ અર્થાત્ તેમના ગુણગાન ગાઇએ

આ ટૂકની પાચ લીંટીમા પ્રથમ લીંટી ગદ્યથી ગવાય છે, પછીની બે વૈતાલિક છદમા અને પછીની બે લીંટીઓ ગાથા છદમા બોલાય છે

બીજી ટૂકમા ક્ષેત્ર અને સખ્યાની દૃષ્ટિએ શ્રી જિનેશ્વર દેવ, કેવળજ્ઞાની મહાત્માઓ અને શ્રમણોનો વિચાર કર્યા પછી હવે ત્રીજી ટૂકમા ભરત ક્ષેત્રમા તથા અન્ય સ્થળે રહેલા મુખ્ય મુખ્ય તીર્થોને ત્યા બિરાજતા જિનેશ્વરોના નામ સાથે વદન કરવામા આવે છે

जयउ सामिय जयउ सामिय
જય પામો હે સ્વામિ! જય પામો હે સ્વામિ!

ભક્તિભાવના ઉભરાથી અહીં પ્રારભમા જ 'જય પામો, જય પામો' ના ઉદ્ગાર બે વાર કાઢવામા આવે છે અને ત્યારબાદ ક્યા જિનેશ્વર ક્યા જય પામો તેનુ સૂચન કર્યુ છે

रिसह सत्तुंजि
શ્રી ઋષભદેવ શત્રુજય પર જય પામો!

उज्जित	पहु	नेमिजिण
ગિરનાર પર	પ્રભુ	નેમિજિન જય પામો !

जयउ	वीर	सच्चउरिमंडण
જય પામો	શ્રી મહાવીર	સત્યપુરીના મંડન રૂપ

એટલે સાચોરગામના શણગાર રૂપ શ્રી મહાવીર જિનેશ્વર જય પામો !

भरुअच्छहिं	मुणिसुव्वय
ભરૂચમા	મુનિસુવ્રતસ્વામિ જય પામો !

मुहरि	पास
ટીંટોઈમા મુહરિ	પાર્શ્વનાથ જય પામો !

શ્રી ઋષભદેવ, શ્રી નેમિનાથ, શ્રી મહાવીર સ્વામિ, શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિ આ જિનપચક કેવુ છે તે જણાવવા હવે સામાન્ય વિશેષણ મુકે છે

दुह	दुरिअ	खंडण
દુ ખ	દુરિત	ખડક

એટલે દુ ખ અને પાપનો નાશ કરનાર છે

ભરતક્ષેત્રના આ મુખ્ય તીર્થપતિ જિનેશ્વરોને વદન કર્યા પછી

अवरविदेहिं	तित्थयरा
બીજા ઐરવત અને મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રમા	જે તીર્થ કરો તીર્થનાયક છે તેને તથા

चिहु	दिसि	विदिसि	जिंकेवि
ચાર	દિશા અને ચાર	વિદિશામા	જે કોઈ

तीआणागयसंपइअ

અતીત અનાગત અને વર્તમાન કાળમા તીર્થપતિ છે

वंदु	जिण	सव्वेवि
વદુ	જિન	અને પણ

ત સર્વ જિનને પણ વદુ છુ

બીજી ટૂકની માફક જ ત્રીજીમા પણ પ્રથમ પક્તિ, પછીની બે પક્તિ અને ત્યારપછીની પક્તિઓ ગાઈ શકાય છે

ચોથી ટૂકમા શાશ્વતા જિનપ્રાસાદની સખ્યા નિત્યસ્મરણ માટે યાદ કરવામા આવે છે

सत्ताणवइ सहस्सा	
સત્તાણુ હજાર	૯૭૦૦૦
लक्खा छप्पन्न	
લાખ છપ્પન	૫૬૦૦૦૦૦
अट्ठ कोडिओ	
આઠ ક્રોડ	૮૦૦,૦૦૦૦૦
बत्तीसय	
બત્રીશસો	૩૨૦૦
बासीयाइं	
બાસી	૮૨
तियलोए चेइए वंदे	૮૫૭૦૦૨૮૨

ત્રણ લોકના ચૈત્યોને વાદુ છુ

એટલે ત્રણે લોકમા થઇને ૮૫૭૦૦૨૮૨ શાશ્વતા ચૈત્યોને હુ વદન કરૂ છુ

આ ટૂક ગાવા છદમા છે

હવે પાચમી ટૂકમાં ગાથા છદ વડે શાશ્વત ચૈત્યોમા રહેલી પ્રતિમાઓની સખ્યાને યાદ કરવામા આવે છે

पनरस	कोडि	सयाई
૫દર	ક્રોડ	સો

એટલે ૫દરને ક્રોડ, (૫દર અબજ) ૧૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦

कोडि बायाल	
ક્રોડ બેતાલીસ	૪૨૦૦૦૦૦૦૦
लख अडवन्ना	
લાખ અઠ્ઠાવન	૫૮૦૦૦૦૦
छत्तीस सहस	
છત્રીસ હજાર	૩૬૦૦૦
असिइं	
એસી	૮૦
બરાબર	૧૫૪૨૫૮૩૬૦૮૦

सासय बिंबाई
શાશ્વતા બિમ્બોને-પ્રતિમાઓને
पणमामि
પ્રણામ કરૂ છુ

એકદરે આ ચૈત્યવદનમા તીર્થંકરો, કેવળજ્ઞાનીઓ, સાધુઓ, તીર્થો, મદિરો અને પ્રતિમાઓ જે આત્માને તરવામા સહાયભૂત છે તેમને વદન કરી તેમના પ્રત્યે પૂજ્યભાવ દર્શાવવામા આવ્યો છે

जंकिंचि सूत्र.

जं किंचि नाम तित्थ सग्गे पायालि माणुसे लोए ।
जाइं जिणबिंबाइं ताइं सव्वाइं वंदामि ॥

जं किंचि
જે કાંઈ
नामतित्थ
નામ રૂપ તીર્થ હોય
કયા ?

सग्गे	पायालि	माणुसेलोए
સ્વર્ગમા	પાતાળમા	મનુષ્યલોકમા
ताइं	सव्वाइं	वंदामि
તે	સર્વને	વંદુ છુ

તેમજ
जाइं जिणबिंबाइं

જેટલા જિનેશ્વરના બિંબો હોય તમને હું વંદન કરૂ છું

તીર્થ શબ્દના જુદા જુદા અર્થ થાય છે એનો મૂળ અર્થ 'જેનાથી તરાય તે' એવો થાય છે નદીનો આરો વગેરે આ કારણથી તીર્થ કહેવાય, કારણ કે ત્યાથી તરીને માણસ સામા કિનારે જઈ શકે છે આ જ રીતે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા રૂપી ચતુર્વિધ સંઘ, ધર્મની રક્ષા કરવામા કારણભૂત હોઇ તેને પણ (જંગમ) તીર્થ કહેવાય છે અને એ તીર્થને કરવાથી જ શ્રી મહાવીરાદિ તીર્થંકર કહેવાય છે

,આ તીર્થંકરોના સુંદર સ્થળે બનાવેલા પ્રાસાદો પણ આત્માને સંસારસાગરમાંથી તરવામાં કારણભૂત હોઈ તીર્થ કહેવાય છે

આ બધા પ્રકારના તીર્થના મુખ્ય ચાર વિભાગ કરી શકાય ૧ નામતીર્થ, ૨ સ્થાપનાતીર્થ, ૩ દ્રવ્યતીર્થ ને ૪ ભાવતીર્થ

નામતીર્થ એટલે જે સ્થળો તીર્થને નામે ઓળખાતા હોય તેના નામો, જેમ કે શત્રુંજય, ગિરનાર, સમેતશિખર આદિ અને તે સ્થાનને સ્થાપનાતીર્થ કહીએ

દ્રવ્યતીર્થ અનેક પ્રકારના લૌકિક તીર્થોને કહે છે અને ભાવતીર્થ ચતુર્વિધ સંઘ વિહરમાન તીર્થંકર વિગેરે કહેવાય છે આ સૂત્રમાં સઘળા નામતીર્થને નમસ્કાર કર્યો છે

नमुत्थुणं अथवा शक्रस्तव

नमुत्थुण अरिहताण भगवताणं ॥ १ ॥
आइगराण तित्थयराण सयंसबुद्धाण ॥ २ ॥

पुरिसुत्तमाण पुरिससीहाण पुरिमवरपुडरीआण, पुरीमवरगन्धहत्थीण ॥ ३ ॥

लोगुत्तमाण लोगनाहाण लोगहिआण लोगपइवाण लोगपज्जोअगराण ॥ ४ ॥

अभयदयाण चक्खुदयाण मग्गदयाण सरणदयाण
बोहिदयाण ॥ ५ ॥

धम्मदयाण धम्मदेसियाण धम्मनायगाणं ।
धम्मसारहीण धम्मवरचाउरतचक्कवट्टीण ॥ ६ ॥

अप्पडिहयवरनाणदसणधराण, वियट्टछउमाण ॥७॥

जिणाण जावयाण, तिन्नाण तारयाण ।
बुद्धाण बोहयाण मुत्ताण मोयगाण ॥ ८ ॥

सव्वन्नूण, सव्वदरिसिण, सिव–मयल–मरुअ–मणत–
मक्खय–मव्वाबाह–मपुणरावित्ती सिद्धिगइनामधेय ठाण सप
त्ताण, नमो जिणाण जिअभयाण ॥ ९ ॥

जे अ अईआ सिद्धा, जे अ भविस्सति णागएकाले
सपइअ वट्टमाणा, सव्वे तिविहेण वदामि ॥ १० ॥

નમોત્થુણં સૂત્રાર્થ

સામાન્ય સ્વરૂપ

નમોત્થુણ સૂત્ર આખાયે ચૈત્યવદનમા ઘણુ જ ગભી
આશયવાળુ સૂત્ર છે એ જુદા જુદા ત્રણ નામોથી ઓળખાય છે

(૧) નમો થુણ શબ્દથી શરૂ થાય છે માટે નમોત્થુણ કેટલા
સ્થળે નમુત્થુણ શબ્દ પણ વપરાય છે

(૨) શક્ર ઇન્દ્ર જ્યારે જ્યારે તીર્થંકરદેવની સ્તુતિ કરે છે ત્યારે ત્યારે ડાબો ઢીંચણ ઉભો કરી પેટ ઉપર બે હાથની કોણી ટેકવી, બે હાથની કમળના ડોડાને આકારે અંજલિ કરી આ સૂત્ર બોલે છે એથી એ શક્રસ્તવ પણ કહેવાય છે

(૩) તીર્થંકરદેવોને નમસ્કાર કરવાનુ સૂત્ર હોવાથી પ્રણિપાત દડક સૂત્ર પણ કહેવાય છે (જુઓ લલિતવિસ્તરા પૃ ૭) આ સૂત્ર જુદી જુદી નવ સંપદામા વહેચાયલુ છે અને છેડે એક પૂર્વાચાર્યકૃત ગાથા છે

સંપદાનો અર્થ અધિકાર અથવા વિસામો થાય છે નિબંધ લખવામા જેમ જુદા જુદા મુદ્દાઓ ઉપર જુદા જુદા પેરેગ્રાફ પાડવામા આવે છે તેમ સૂત્રોમા જુદા જુદા મુદ્દા માટે સંપદાનો ઉપયોગ થાય છે એટલે એને સૂત્રોના પેરેગ્રાફ પણ કહી શકાય

આ સૂત્રોમા વપરાતી દરેક સંપદાને જુદા જુદા વિષયદર્શક નામ આપવામા આવે છે

અહીં નમોત્થુણ સૂત્રમા પણ એ જ રીતે દરેક સંપદાને નામ આપેલા છે જે નામ તથા જે શબ્દથી નવી સંપદા શરૂ થાય છે તે શબ્દની યાદી નીચે મુજબ છે —

સંપદાનુ નામ	પ્રથમ પદ	કેટલા પદ
૧ સ્તોતવ્ય સંપદા	नमुत्थुण	૨
૨ ઓઘ સંપદા	आइगराण	૩
૩ ઇતરહેતુ સંપદા	पुरिसुत्तमाण	૪
૪ ઉપયોગ સંપદા	लोगुत्तमाण	૫
૫ તદ્ધેતુ સંપદા	अभयदयाण	૫

૬ અવિગેષોપયોગ સંપદા	धम्मदयाण	૫
૭ સ્વરૂપહેતુ સંપદા	अप्पडिहयवर०	૨
૮ નિજસમફલ સંપદા	सवन्नूण	૪
૯ મોક્ષ સંપદા	जिणाण जावयाण	૩
		૩૩

આ સૂત્ર પર શ્રીમાન હરિભદ્ર સૂરીશ્વરજીએ ન્યાયથી પૂર્ણ 'શ્રી લલિત વિસ્તરા' નામની ટીકા બનાવેલી છે, જેના વાચનથી એકવીશ વખત બૌદ્ધ ને એકવીશ વખત જૈન થયેલા સિદ્ધર્ષિ ગણિ છેવટે જૈનમતમાં સ્થિર થયા હતા એનો પ્રત્યેક શબ્દ ખૂબ વિચારપૂર્વક યોજાયેલો છે તે આપણે હવે પછીના પાઠમાં જોઈશું

નમોત્થુણં (ચાલુ)

૧ સ્તોતવ્ય સંપદા

नमो त्थुण अरिहंताण भगवंताण ॥ १ ॥

નમસ્કાર હો અરિહંતાને ભગવંતોને।

અર્થાત્ અરિહંતભગવાનને નમસ્કાર હો।

અહીં નમસ્કારનો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે સમજી લેવો જોઇએ. નમસ્કાર બે પ્રકારના થાય છે દ્રવ્યનમસ્કાર અને ભાવનમસ્કાર

માથું નમાવવું, હાથ પગ અને માથું ભેગા કરવા, બે હાથ

જોડવા વગેરે દ્રવ્યનમસ્કાર છે અને વિશુદ્ધ મનનો નિયોગ—ભાવનાની શુદ્ધિ એ ભાવનમસ્કાર છે

'ण' શબ્દ પ્રાકૃત ભાષામા અલકાર માટે વપરાય છે

અરિહત શબ્દનો અર્થ અગાઉ આપણે વિસ્તારથી જાણી ગયા છીએ પરન્તુ એ શબ્દના સ્થળે બીજા બે એને મળતા શબ્દોનો પણ ઉપયોગ થાય છે એનો અર્થ જોઇએ

અરિહત—(अर्हत्) એટલે લાયક જે તીર્થકર ભગવાન પોતાના અતિશયો વડે દેવોની પૂજાને પણ લાયક (યોગ્ય) છે તે અરહત કહેવાય છે

બીજો શબ્દ 'અરુહત' છે અ+રુહન્ત એટલે ફરીથી ન ઉગે તેવુ શ્રી તીર્થકરદેવને છેલ્લુ શરીર છોડ્યા પછી પોતાના સકળ કર્મ ક્ષય થયેલા હોવાથી પુન સસારમા આવવાનુ રહેતુ નથી એટલે તે અરુહત પણ કહેવાય છે

અરિહતદેન નામભેદે કરીને અનેક છે પરન્તુ અહીં ભાવ અરિહતને જ વદના કરેલી છે અને તે દર્શાવવા જ 'भगवताण' વિશેષણ વાપરેલુ છે

ભગવન્ત એટલે ભગવાળા એમા ભગનો અર્થ બહુ ઉંડો છે છ જાતના અર્થમા એ વપરાય છે—

> ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्य यशस श्रिय ।
> धमस्याथ प्रयत्नस्य षण्णा भग इतीङ्गना ॥

અહીં છએ અર્થમા શ્રી તીર્થકરદેવોને ભગ શબ્દ બધ બેસતો થાય છે

સમગ્ર ઐશ્વર્યના અર્થમા—દેવતાઓ પણ ભક્તિથી તેમની આગળ પ્રાતિહાર્યની રચના કરે છે જેમકે અશોક વૃક્ષ,

પુષ્પની વૃષ્ટિ, દિવ્ય ધ્વનિ, દેવદુદુભિ, છત્ર, ચામર, સિંહાસન ને ભામંડળ એ આઠ પ્રકારનુ ઐશ્વર્ય ધારણ કરવાથી તે ભગવત કહેવાય છે

રૂપના અર્થમા—તેઓ સર્વશ્રેષ્ઠ રૂપને ધારણ કરનાર હોય છે એથી રૂપના અર્થમા પણ ભગવત કહેવાય છે

યશના અર્થમા—રાગ અને દ્વેષ, પરિસહ તથા ઉપસર્ગ આદિ સહન કરી અરિહતાએ ઉત્કૃષ્ટ જીવન જીવી બતાવવાનો યશ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેથી યશના અર્થમા પણ તેઓ ભગવત કહેવાય છે

શ્રીના અર્થમા—ચાર ઘાતિકર્મનો નાશ કરી આખા વિશ્વમા બીનહરીફ એવી કેવળજ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મી તેમણે પ્રાપ્ત કરી છે એથી શ્રીના અર્થમા પણ તેઓ ભગવત કહેવાય છે

ધર્મના અર્થમા—તેઓ સત્ય ધર્મને પામેલા છે તથા જગતના જીવોને પણ તેનો વિનિમય કરે છે એથી ધર્મના અર્થમા પણ તેઓ ભગવત કહેવાય છે

પ્રયત્નના અર્થમા—એમનો પ્રયત્ન-પુરૂષાર્થ અદ્વિતીય હોય છે કર્મના નિબિડ બધનોને પણ અતિ બળવતી નિર્જરાવડે તેઓ બાળીને ભસ્મરૂપ કરે છે અને વીર્યનો પરમ ઉલ્લાસ કરે છે એથી પ્રયત્ન અથવા પુરૂષાર્થના અર્થમા પણ તેઓ ભગવત કહેવાય છે

સ્તુતિ કરવા યોગ્ય અરિહત ભગવતનો નિર્દેશ આ સપદામા હોવાથી એને સ્તોતવ્ય [illegible] કહે છે

૭ ઓઘસપદા (૩ પદ)

आइगराण, तित्थयराण, सयसवुद्धाण ॥ २ ॥

જેમા સામાન્ય ગુણોનુ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ હોય એને 'ઓઘસપદા' કહે છે ઓઘ એટલે સામાન્ય-અસ્ફુટ

કેટલાક તત્ત્વવેત્તાઓ આત્માને સર્વથા અકર્તા માને છે પણ આત્મા કથચિત કર્તા છે અને કથચિત અકર્તા છે એટલે કથ-ચિત કર્તાપણાનુ નિરૂપણ કરના અરિહત ભગવાનને

आइगराण (आदिकरेभ्य)

આદિના કરનારા કહ્યા છે

દરેક તીર્થકર પોતાના તીર્થમા દ્વાદશાગીની આદિના કરનાર છે, એ માટે તેઓ આદિના કરનાર કહેવાય છે પ્રવા હની દૃષ્ટિએ દ્વાદશાગી જો કે નિત્ય-અનાદિ છે પણ શબ્દની અપેક્ષાએ તેની આદિ થાય છે એથી આદિકર વિશેષણ સર્વથા યોગ્ય જ છે

કેટલાક તત્ત્વવેત્તાઓ આત્માને કૈવલ્યપ્રાપ્તિ પછી સર્વ કર્મથી મુક્ત માને છે પરન્તુ તીર્થકરો કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી પણ તીર્થને સ્થાપે છે-તીર્થને કરે છે એથી એમને

तित्थयराण (तीर्थकरेभ्य)

તીર્થના કરનારાઓને એવુ વિશેષણ લગાડયુ છે તીર્થ શબ્દ પ્રવચન, ચતુર્વિધ સઘ, ગણધર વિગેરેના અર્થમા પણ વપરાય છે એ બધા અર્થમા જિનેશ્વરદેવ તીર્થકર કહી શકાય છે

શ્રી જિનેશ્વરને તીર્થંકર વિશેષણ યોજવામા એક બીજી પણ દૃષ્ટિ છે કેટલાક માણસો એમ માને છે કે જગતમા બધુ સ્વભાવથી જ સિદ્ધ થાય છે જેમકે

> क कण्टकाना प्रकरोति तैक्ष्ण्य
> विचित्रभाव मृगपक्षिणा च ।
> स्वभावत सर्वमिद प्रवृत्त
> न कामचारोऽस्ति कुत प्रयत्न ॥

મતલબ કે કાટાની તીક્ષ્ણતાને કોણ બનાવવા ગયુ હતુ ? અને પશુપક્ષીઓના વિચિત્ર ભાવ પણ કોણે બનાવ્યા ? અર્થાત આ બધુ સ્વભાવથી જ પ્રવર્ત્તેલુ છે એમા ઇચ્છાની પ્રવૃત્તિ હોતી નથી તો તેમા પ્રયત્ન શેનો હોય ?

આ એકાન્તવાદ છે જૈનતત્ત્વવેત્તાઓ કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ પાચથી કાર્યસિદ્ધિ માને છે અને એ રીતે આ તીર્થને સ્વભાવમાત્રથી પ્રવર્ત્તેલુ નહીં પણ શ્રી અરિહતના પુરુષાર્થ થી અન્ય સમવાય કારણ સાથે પ્રવર્ત્તેલુ જણાવે છે

કેટલાક તત્ત્વવેત્તાઓ એમ માને છે કે બોધ અને નિયમ તો પરમેશ્વરની કૃપાથીજ થાય છે, એ મતનુ નિરસન કરવા અને તીર્થંકર દેવ કોઈના પણ ઉપદેશ વિના પોતાની યોગ્યતાથી અને તીર્થંકરનામકર્મના ઉદયથી સ્વયબુદ્ધ થાય છે એથીજ એમને

સયસબુદ્ધાણ (स्वयसबुद्धेभ्य)

પોતાની જાતે બોધ પામેલા એવુ વિશેષણ લગાડવામ આવે છે

૧૧

૩ ઇતર હેતુ સંપદા

પુરિસુત્તમાણ, પુરિસસીહાણ, પુરિસવરપુંડરીઆણ, પુરિસ-વર-ગંધહત્થીણં ॥ ૩ ॥

આગળની સંપદામાં ભગવાનને જે સ્વયંબુદ્ધપણું જણાવ્યું તેનું સ્વયંબુદ્ધપણું તો અન્ય પુરુષોમાં પણ જણાય છે એની સ્વયંબુદ્ધપણાથી પણ અન્ય વિશિષ્ટતા તેમનામાં રહેલી છે એ જણાવતા

પુરિસુત્તમાણ (પુરુષોત્તમેભ્ય)

પુરુષોમાં જેઓ ઉત્તમ છે તેઓને એવું વિશેષણ લગાડ્યું છે પુરુષોમાં ઉત્તમ તેજ કહેવાય છે કે જેનામાં ધૈર્ય ગાંભીર્ય, ઔદાર્ય, પરોપકાર આદિ ગુણો હોય શ્રી અરિહંત દેવોમાં આ બધા ગુણો હોય છે પરંતુ સામાન્ય માણસમાં જેમ ક્રૂરતા, મલિનતા, દીનતા આદિ અવગુણો હોય છે તેવા અવગુણો હોતા નથી એથી પુરુષોત્તમ વિશેષણ યોગ્ય રીતે જ વપરાયું છે

તીર્થંકરદેવમાં જે પુરુષોત્તમપણું છે તેને સિંહ, કમળ, અને ગંધહસ્તી દુનિયાની એ ત્રણ ઉત્તમ વસ્તુઓ સાથે સરખાવી વિશેષ દૃઢ કર્યું છે

સિંહ એ નિર્ભયતા સૂચવે છે જે પુરુષ નિર્ભયમાં નિર્ભય હોય તને પુરુષસિંહ કહેવાય છે શ્રી તીર્થંકર દેવ ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં કે ઘોર ઉપસર્ગમાં પણ લેશ માત્ર ભય પામતા નથી પરંતુ પોતાના સાધ્ય તરફ લક્ષ રાખે છે

બીજું અહિંસા અને નિર્ભયતાને પણ ગાઢ સંબંધ છે— જેઓ પોતે પૂર્ણ અહિંસક છે તેને આ જગતમાં કશાથી બીક

પણ નથી શ્રી તીર્થંકર દેવનુ જીવન પૂર્ણ અહિંસક હોવાથી એ રીતે પણ તેઓ નિર્ભય હોય છે આથી—

पुरिससीहाण (पुरुषसिंहेभ्य)

પુરુષોમા જેઓ સિંહ સમાન છે તેમને આ વિશેષણ બરાબર જ છે

કમળ એ ભક્તિ અથવા મુક્તિ સૂચવે છે એ નિર્લેપતાનુ પ્રતીક છે કમળ કાદવમા ઉત્પન્ન થાય છે અને જળવડે વૃદ્ધિ પામે છે છતા એ બન્નેથી પર રહે છે તે દેખાવમા અત્યંત મનોહર હોય છે, સુગંધી હોય છે, તેને જોતા ચક્ષુ તથા મનને પ્રમોદ ઉપજે છે અને મનુષ્ય અને દેવતાઓ પણ તેનુ સેવન કરે છે

શ્રી અરિહંત ભગવાન પણ સંસારૂપ કાદવમા ઉત્પન્ન થાય છે, દિવ્ય ભોગરૂપી જળવડે વૃદ્ધિ પામે છે, છતા એ બન્નેને ત્યાગ કરી પર બને છે અને કમળની માફક જગતના જનોને દેખાવ માત્રથી પણ આનંદ આપનારા થાય છે તેમજ મનુષ્ય અને દેવતાઓથી મોક્ષમાટે સેવાય છે આથી—

पुरिसवरपुडरीआण (पुरुषवरपुडरिकेभ्य)

પુરુષોમા ઉત્તમ પુંડરીક કમળ સમાન છે તેઓને આ વિશેષણ સર્વથા ઉપયુક્ત છે

ગંધહસ્તી એ એક પ્રકારનો ઉત્તમ હાથી છે કે જેના કુંભસ્થળમાથી સુગંધવાળો મદ ટપકે છે હજારો હાથીમાથી આવો હાથી કોઈકજ મળી આવે છે એ જ્યા વિચરે છે ત્યા એના મદની તીવ્ર વાસને લીધે એ ઓળખાઈ આવે છે અને એથી સામાન્ય હાથીઓ એના આગમનથી પલાયન કરી જાય છે શ્રીતીર્થંકર દેવ પણ એજ રીતે જ્યા જ્યા વિચરે છે ત્યા ત્યા એમના પવિત્ર જીવનની સુવાસ ફેલાય છે અને પવિત્રતાની બળવત

વર્ગણાઓથી દુકાળ, મરકી, શત્રુની ચડાઈ વગેરે ઉપદ્રવો નાશી જાય છે આથી તેમને—

पुरिसवरगंधहत्थीण (पुरुषवरगंधहस्तिभ्य)

પુરુષોમા ઉત્તમ ગધહસ્તી સમાન કહ્યા છે

આ સપદામા શ્રી તીર્થંકરનુ વિશેષ રૂપથી સ્તવન કર્યું છે અને એથી એને ઓઘ સપદાથી ઇતર સપદા એટલે વિશેષ ગુણ બતાવનારી સપદા કહી છે

૧૦

૪ ઉપયોગ સપદા.

लोगुत्तमाण, लोगनाहाण, लोगहिआण,
लोगपईवाण, लोगपज्जोअगराण ॥ ४ ॥

શ્રી તીર્થકરદેવ કેવળ પુરુષોમા જ ઉત્તમ છે એમ નથી પણ સમસ્ત લોકમા ઉત્તમ છે એમ બતાવવાને સૂત્રકારે

लोगुत्तमाण (लोकोत्तमेभ्य)

લોકમા જેઓ ઉત્તમ છે તેમને એવુ વિશેષણ વાપર્યું છે

લોકનો સામાન્ય અર્થ પચાસ્તિકાય (જીવાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય) મય ક્ષેત્ર થાય છે અર્થાત્ જે ક્ષેત્રમા પાચ અસ્તિકાય રહેલા હોય તે લોક કહેવાય છે અને બાકીનુ ક્ષેત્ર તે અલોક કહેવાય છે એટલે લોકોત્તમનો અર્થ સમસ્ત વિશ્વમા ઉત્તમ એ પ્રકારનો થાય છે હવે કઇ કઇ રીતે તેઓ ઉત્તમ છે તે બતાવવા ચાર જુદા જુદા વિશેષણો આપ્યા છે

(૧) લોકનાથ (૨) લોકહિત (૩) લોકપ્રદીપ અને (૪) લોકપ્રદ્યોતકર

આ ચારેનો ભિન્ન ભિન્ન અર્થ જોઇએ

આ ચાર વિશેષણોમા લોક શબ્દ જુદી જુદી ભમિકાનો લોકો માટે વપરાયો છે જેમ સરોવરનો એક ભાગ પણ સરો-વર જ કહેવાય છે તેમ સમસ્ત લોકનો અમુક ભાગ પણ લોક જ કહેવાય છે

પ્રથમ 'લોકનાથ' વિશેષણ વાપર્યું છે ત્યા લોકનો અર્થ 'આસન્નસિદ્ધિ જીવો' છે આસન્નસિદ્ધિ જીવોનો અર્થ જેઓ દૂર સમયમા મુક્તિ પામનારા છે એવો થાય છે આવા જીવોના સમૂહ માટે શ્રી તીર્થંકરદેવ નાથ સમાન છે કારણ કે તેઓ તેમને ધર્મમા જોડે છે (તેમનો યોગ કરે છે) અને તેમની એ માર્ગે જતા રક્ષા કરે છે (ક્ષેમ કરે છે) યોગ અને ક્ષેમ કર નાર નાથ કહેવાય છે

લોકહિત વિશેષણમા લોક શબ્દ સર્વ પ્રાણીઓના સમૂહને માટે વપરાયો છે શ્રી તીર્થંકરદેવ સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મની પ્રરૂપણાવડે સર્વનુ હિત કરે છે

લોકપ્રદીપ વિશેષણમા લોક શબ્દ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય જીવોના સમૂહ માટે વપરાયો છે સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય જીવોના અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ ટાળવાને માટે શ્રી તીર્થંકરદેવ પ્રદીપ સમાન છે અસંજ્ઞી જીવોને માટે શ્રી તીર્થંકરદેવ પ્રદીપ સમાન નહી શકાય કારણ કે અંધને દીપકનો પ્રકાશ પણ શુ કરે ?

લોકપ્રદ્યોતકર શબ્દમા લોક વિશેષણ ગણધર, ચૌદ પૂર્વધારી આદિ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળાઓના સમૂહ માટે વપરાયું છે શ્રી તીર્થંકરદેવના उप्पन्नेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा એ ત્રણ શબ્દો જ શ્રી ગણધરદેવોમા દ્વાદશાંગી ચવાનો પ્રકાશ અપે છે એથી શ્રી તીર્થંકરદેવ પ્રદ્યોતકર જ કહેવાય આમ લોકના ભિ

ભિન્ન ક્ષેત્રોમા શ્રી તીર્થંકરનુ ઉત્તમદેવપણુ હોવાથી તેમને લોકોત્તમ કહેવાય છે

આ સપદામા શ્રી તીર્થંકર દેવ પોતાની શક્તિઓનો લોકના જુદા જુદા ક્ષેત્રોમા કેવો ઉપયોગ કરનાર હોય છે તે જણાવે છે એથી એને ઉપયોગસપદા કહે છે

૧૩

૫ તદ્ધેતુસપદા.

अभयदयाण, चक्खुदयाण, मग्गदयाण, सरणदयाण, बोहिदयाण ॥ ५ ॥

આ સપદામા શ્રી તીર્થંકરભગવાનની શક્તિઓનો હેતુ અને વિશેષ ઉપયોગ બતાવ્યા છે

લોકમા સૂર્ય, ચદ્ર વગેરે પણ પ્રદ્યોતકર–પ્રકાશ આપનારા કહેવાય છે પણ તેમનામા અભયદાન દેવાની શક્તિ, જ્ઞાન અર્પવાની શક્તિ, મોક્ષમાર્ગ બતાવવાની શક્તિ, શરણ આપવાની શક્તિ કે સમ્યકૃત્વ આપવાની શક્તિ નથી, જ્યારે એ શક્તિઓ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનમા છે જે એમની વિશિષ્ટતા છે પૂર્ણ અહિંસક જીવનવડે શ્રી તીર્થંકર દેવો સર્વ પ્રાણીઓને અભય દાન આપે છે માટે તેમને अभयदयाण કહ્યા છે

શ્રી તીર્થંકર ભગવાન લોકોને તત્ત્વના બોધરૂપી જ્ઞાનચક્ષુઓ આપે છે એથી चक्खुदयाण કહેવાય છે

શ્રી તીર્થંકર ભગવાન ભવાટવીમા ભૂલા પડેલા જીવોને તેમાથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ બતાવે છે તેથી તેઓ मग्गदयाणं (માર્ગ દેનારા) કહેવાય છે

સ સારમા આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ત્રાસ પામેલા જીવોને શ્રી તીર્થંકર દેવ શરણ આપે છે એથી તેઓ સરણદયાણ કહેવાય છે તેમજ જગતના જીવોને તેઓ સમ્યક્ત્વનુ સાચુ સ્વરૂપ સમજાવી તેનો રંગ લગાડે છે એથી તેઓને બોહિદયાણં (બોધિ એટલે સમકિતના આપનાર) કહેવાય છે

આ રીતે શ્રી તીર્થંકર ભગવાન્ અભયદાન, ચક્ષુદાન, મા । દાન, શરણદાન અને બોધિદાન એ પાચ પ્રકારના દાન આપે છે

૬ સવિશેષોપયોગસપદા

શ્રી તીર્થંકર દેવો ધર્મના ક્ષેત્રમા શુ શુ કાર્ય કરે છે તે દર્શાવતા આ સપદામા પાચ પદવી એમનુ વર્ણન કરે છે –

धम्मदयाण, धम्मदेसयाण, धम्मनायगाण, धम्मसारहीण, धम्मवरचाउरत–चक्कवट्टीण ॥ ६ ॥

શ્રી તીર્થંકર ભગવાનને પ્રથમ ધમ્મદયાણ એટલે ધર્મના દેનારા કહ્યા છે ધર્મ બે પ્રકારનો છે સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મ સર્વ જાતના પાપકર્મો છોડવા તેને સાધુધર્મ કહે છે અને અમુક અ શે પાપકર્મ છોડવા તેને શ્રાવકધર્મ કહે છે આ બન્ને પ્રકારનો ધર્મ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનથી પમાય છે એટલે એમને ધર્મના દેના । કહ્યા છે

વળી તીર્થંકર ભગવાન પોતે પણ મધુર વાણીથી ધર્મની દેશના આપે છે એટલે એમને ધર્મદેશક-ધર્મોપદેશક (धम्मदेसयाण) કહ્યા છે

ધર્મને વશ કરવાથી અથવા ધર્મનુ મહાફળ જે અરિહંત પદ તેને તેઓ પામ્યા છે એટલે તે ધર્મના નાયક (धम्मनायगाण) કહેવાય છે

ભવ્ય જીવોના સમૂહરૂપ રથને કુમાર્ગે ચાલવા ન દેતા મોક્ષમાર્ગને રસ્તેજ તેઓ ચલાવે છે એથી તે ધર્મસારથી (धम्मसारहीण) કહેવાય છે

સસારમા ચાર ગતિ છે (૧) મનુષ્યની (૨) તિર્યચની (૩) દેવતાની અને (૪) નારકીની—એ ચાર ગતિરૂપ સસારમા ધર્મ એજ વર એટલે શ્રેષ્ઠ છે શ્રી તીર્થકર દેવ આ ધર્મરૂપી શ્રેષ્ઠ ચક્રવડેજ ચારે ગતિનો ઉચ્છેદ કરી ધર્મ—ચક્રવર્તીનુ બિરુદ ધારણ કરે છે અને તેથી धम्म-वर-चाउन्त-चक्कवट्टीण (धर्मवर चतुरन्तचक्रवर्तिभ्य) એ વિશેષણ ઘરાવાય છે

૧૪

૭ સ્વરૂપ હેતુ સપદા.

अप्पडिहय–वर–नाणदमण–धराण, विअट्टछउमाण ॥ ७ ॥

શ્રી અરિહત ભગવાનનુ પુરુષોત્તમપણુ, લોકોત્તમપણુ અને ધર્મનાયકપણુ કહ્યા પછી હવે તેમના જ્ઞાનાદિ વર્ણવે છે

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એ પાચજ્ઞાનપૈકી કેવળજ્ઞાન એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને સપૂર્ણ જ્ઞાન છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સપૂર્ણ ક્ષયથી એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે એટલે એ જ્ઞાન કશાથી પણ પરાભવ પામે તેવુ -સ્ખલિત થાય તેવુ હોતુ નથી એથી એને અપ્રતિહત વિશેષણ લગાડવામા આવે છે

અપ્રતિહત વર દર્શ એટલે કેવળદર્શન દર્શન અને જ્ઞાન એકજ ક્રિયાની બે સ્થિતિના નામ છે પ્રથમ ભૂમિકામા જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુનો અસ્પષ્ટ બોધ થાય છે ત્યારે તેને દર્શન કહે છે આ દર્શન થયા પછી જે સ્ફુટ બોધ થાય છે તેને જ્ઞાન કહે છે. કેવળીને પ્રથમ જ્ઞાનને પછી દર્શન હોય છે

જ્ઞાન થવામા દર્શન અનિવાર્ય કારણ છે તેના ચાર વિભાગો છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન આમા કેવળદર્શન સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે

શ્રી તીર્થંકર દેવ અપ્રતિહત વર જ્ઞાન અને અપ્રતિહત વર દર્શનને ધારણ કરનારા હોય છે એથીજ એમને अप्पडिहयवरनाणदसणधराण વિશેષણ લગાડ્યુ છે અને જેનામા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પ્રગટ થાય તેનામાથી અપૂર્ણ-દશા છદ્મસ્થાવસ્થા સ્વાભાવિક રીતે દૂર થાય છે અને એથી એમને विअट्ट-छउमाण-વ્યાવૃત્ત છદ્મસ્થતાનુ વિશેષણ બરાબર લાગુ પડે છે

શ્રી તીર્થંકરદેવના કેવળજ્ઞાનમય પૂર્ણતામય સ્વરૂપને દર્શાવ-વાથી આ સંપદા સ્વરૂપ હેતુ સંપદા કહેવાય છે જે હેતુથી સ્વરૂપનુ વર્ણન કરાય તે સ્વરૂપ હેતુ સંપદા

૮ નિજસમફલદ સંપદા

આ આઠમી સંપદામા શ્રી જિનેશ્વરદેવ પોતે બતાવેલા રાહે ચાલનારને પોતાના જેટલુ જ ફળ આપનારા છે એ દર્શાવ્યુ છે અને એથી એને નિજસમફલદ૦ સંપદા કહે છે

जिणाण जावयाण, तिन्नाण तारयाण,
बुद्धाण बोहियाण, मुत्ताण मोयगाण ॥ ८ ॥

કોઈ શેઠ કરોડો રૂપિયા કમાય પણ એની વફાદારીથી સેવા કરનારને જો એ કાઈ જ લાભ ન આપી શકતો હોય અને કે એને પણ પોતાના જેવી ધનિકની સ્થિતિમા ન મૂકતો હોય તો એની મોટાઈ નિરર્થક ગણાય છે અને એવાની નોકરી કરવાની કોઈ બુદ્ધિશાળીને ઈચ્છા થતી નથી એજ રીતે દેવની ઉપાસના સંબંધી

છે જે દેવની સેવા કરવાથી પરિણામે એના જેવુ પદ પ્રાપ્ત ન થતુ હોય તો એ સેવા-એ ભક્તિ પરિશ્રમ રૂપ જ લેખાય. પરંતુ શ્રીજિનેશ્વરદેવ તો પોતાને ભજનારને પોતાના જેવા જ બનાવે છે એમના એ ગુણો દર્શાવવાને નીચેના વિશેષણો વપરાયા છે

जिणाण जावयाण, પોતે રાગદ્વેષ જીત્યા છે અને પોતાના અનુયાયીઓને રાગદ્વેષ જીતાવે છે

तिन्नाण तारयाण, પોતે સંસારસમુદ્રથી તરી ગયા છે અને પોતાના અનુયાયીઓને સંસારસમુદ્રથી તારે છે

बुद्धाण बोहियाण, પોતે સત્ય જ્ઞાન પામ્યા છે અને બીજાને સત્ય જ્ઞાન પમાડે છે

मुत्ताण मोयगाण, પોતે સર્વ કર્મથી મુક્ત થયા છે અને પોતાના ઉપાસકોને સર્વ કર્મથી મુક્ત કરાવે છે

૧૫

૯ મોક્ષ સંપદા તથા પરિશિષ્ટ.

सव्वन्नूण, सव्वदरिसिण, सिवमयलमरुअमणतमक्खयमव्वाबाहमपुणराविित्तिसिद्धिगइनामधेय ठाण सपत्ताण ॥ नमो जिणाण, जियभयाण ॥ ९ ॥

આગળની સંપદાઓમા જણાવી ગયેલા ગુણોવાળા શ્રીતીર્થંકર દેવ જગતના સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ ભાવને જાણે છે, જુએ છે એથી એમને,

सव्वन्नूण, सव्वदरिसिण સર્વ જાણનાર અને સર્વ જોનારના વિશેષણો આપ્યા છે આ ઉપરાંત તેઓ સિદ્ધિગતિ જે પંચમગતિના નામે ઓળખાય છે તેને પામેલા છે આ સિદ્ધિગતિ વિષે ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરવામા આવે છે જૈન દર્શનકારોની

સિદ્ધિગતિનું જે સ્વરૂપ છે તે અહીં દર્શાવ્યું છે અને એ બતાવવા ૭ વિશેષણો વાપર્યાં છે

સિવ—ઉપદ્રવરહિત.

અયલ—અચલ-અને તેવી સ્થિતિમાં પણ જે ચલાયમાન ન થાય

અરુઅ—રોગ રહિત-જ્યાં ગયા પછી કોઈપણ પ્રકારનો રોગ થવા સંભવ નથી

અણંત—અનંત, જેનો કદી અંત આવે તેમ નથી અર્થાત્ જે સનાતન છે

અક્ખય—અક્ષય જેમાં ઘટાડો થતો નથી

અવ્વાબાહ—અવ્યાબાધ, પીડા રહિત, જ્યાં ગયા પછી કોઈપણ પ્રકારની પીડા (આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ) નથી

અપુણરાવિત્તિ—જ્યાં ગયા પછી ફરી ફરવું પડતું નથી, અપુનરાગમનપણું પ્રાપ્ત થાય.

આવા ગુણોવાળા—

સિદ્ધિગઇનામધેયં ઠાણં—સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને

સંપત્તાણં—પામેલાઓને તેમજ

નમો જિણાણં, જિયભયાણં—નમસ્કાર હો રાગદ્વેષ જીતનારાઓને તથા ભય જીતનારાઓને અર્થાત રાગ-દ્વેષ અને ભય ઉપર વિજય મેળવનાર મહાત્માઓને નમસ્કાર હો.

આવા શ્રી અરિહંત દેવો જે કોઇ થઇ ગયા, છે અને થશે તે સર્વે વંદનીય હોઇ છેવટે તેના ઉપસંહાર રૂપે પૂર્વાચાર્યકૃત ગાથા આ સૂત્રમાં બોલાય છે—

जे अ अइआ सिद्धा, जे अ भविस्सतिणागए काले ।
सपइ अ वट्टमाणा, सव्वे तिविहेण वदामि ॥

જેઓ अइआ सिद्धा અતિત કાળમા-ભૂતકાળમા સિદ્ધ થયા છે, જેઓ अणागए काले भविस्सति અનાગતકાળ-ભવિષ્યકાળમા સિદ્ધ થશે અને જેઓ सपइ वट्टमाणा સપ્રતિ વર્તમાનમા મુક્ત થાય છે તે સર્વને तिविहेण મન વચન અને કાયાએ ત્રણ પ્રકારથી वदामि વદુ છુ

આમ આ સૂત્ર અતિ ગભીર આશયવાળુ છે જો એનો અર્થ બરાબર સમજવામા આવે તો સુદેવનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી શકાય અને તેમ થતા આત્મા વિકાસક્રમમા ઝડપથી આગળ વધી શકે

જાવંતિ ચેઇઆઈ સૂત્ર

जावति चेइआइ, उड्ढे अ अहे अ तिरिअ लोए अ ।
सव्वाइ ताइं वदे, इह सतो तत्थ सताइ ॥ १ ॥

આ સૂત્રનો હેતુ ત્રણે લોકમા રહેલી જિન-પ્રતિમાઓને વદન કરવાનો છે જો કે જગચિતામણિ ચૈત્યવદનની છેલ્લી ગાથામા શાશ્વત ચૈત્યમા રહેલી જિનપ્રતિમાની સખ્યા બતાવી તેને વદન કર્યુ છે પરન્તુ એ શાશ્વત ચૈત્યો લોકના કયા કયા ભાગમા હોય છે તેનો નિર્દેશ એમા મળતો નથી જ્યારે આ સૂત્રમા લોકના ત્રણ વિભાગો બતાવ્યા છે

उड्ढे—ઊર્ધ્વલોક-સ્વર્ગમા
अहे—અધોલોક-પાતાળમા

तिरिअ लोए—નિર્યકુલોક-તિર્ચ્છાલોકમા
સ્વર્ગ, પાતાળ અને તિર્ચ્છાલોક એ ત્રણમા
जावंति चेइआइ—જેટલા ચૈત્યો-જિનબિંબો છે,

ताइ—તે

सव्वाइ—સર્વને

वंदे—વદુ છુ

પરંતુ એ પ્રશ્ન થાય કે વંદન તો હાથ પગ અને મસ્તક તેનની સમક્ષ નમાવવા વડે થાય છે તો અહીં ખુલાસો કરે છે કે—

इह संतो तत्थ संताइ
અહીં રહ્યો છતા, ત્યા રહેનાને

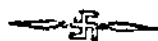
વંદન કરુ છુ અર્થાત્ મનના પૂજ્યભાવ વડે ભાવનમસ્કાર કરુ છુ

કયા લોકમા કેટલા શાશ્વત પ્રસાદ છે અને ત્યા કેટલી પ્રતિમા છે તેની યાદી નીચે મુજબ છે —

સ્થળ	પ્રાસાદ	પ્રતિમા
સ્વર્ગલોક (વૈમાનિકમા)	૮૪૯૭૦૨૩	૧૫૨૯૪૪૪૭૬૦
અધોલોક (ભુવનપતિમા)	૭૭૨૦૦૦૦૦	૧૩૮૯૬૦૦૦૦૦૦
(વ્યંતરમા ને જ્યોતિષીમા)	અસંખ્યાતા	અસંખ્યાતા
તિર્યગ્લોકમા	૩૨૫-	૩૯૧૩૨૦

આ સંખ્યા શાશ્વતા પ્રાસાદની છે અશાશ્વતાની ગણના શાસ્ત્રમા કહેલી નથી

આ સૂત્રનો છંદ ગાથા છે જે આર્યાગીતિની માફક ગાઈ શકાય છે

જાવંત કેવિ સાહૂ સૂત્ર

जावंत के वि साहू, भरहेरवयमहाविदेहे अ ।
सव्वेसिं तेसिं पणओ, तिविहेण तिदंडविरयाण ॥ १ ॥

જૈન ધર્મ ગુણકર્મ-પૂજામા માને છે અને એથી જ્યા જ્યા ગુણો હોય ત્યાથી ગ્રહણ કરવાનુ અને ગુણી જનો પ્રત્યે બહુમાન કરવાનુ જણાવે છે ધર્મના પાયારૂપ જે ચાર જાતની ભાવના ગણાવી છે તેમા પણ બીજી પ્રમોદભાવના જણાવી છે ગુણી જનોને જોઇ હૃદયમા પ્રમોદ ધારણ કરવો એ તે ભાવનાનો હેતુ છે અહી કર્મભૂમિના

भरहेरवयमहाविदेहे अ
ભરત-ઐરવત અને મહાવિદેહમા

जावंत केवि साहू
જેટલા કોઈપણ સાધુ

જેટલા સાધુ મહાત્મા હોય

सव्वेसिं तेसिं पणओ
સર્વને તને નમસ્કાર

તે સર્વને નમસ્કાર થાઓ એમ જણાવ્યુ છે અર્થાત્ ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહમા જેટલા સાધુ મહાત્માઓ હોય તે સર્વને મારી વદના થાઓ અહીં સાધુ મહાત્મા કોને ગણવા? તે પ્રશ્ન થાય તેથી વસ્તુ સ્પષ્ટ કરવા જણાવ્યુ છે કે

तिविहेण तिदंड-विरयाण
ત્રણ દડથી ત્રિવિધ વિરામ પામેલાને

ત્રણ દડથી ત્રિવિધે વિરામ પામેલા હોય તે સાધુઓ કહેવાય એવો અહીં અભિપ્રાય છે

જે અશુભ પ્રવૃત્તિદ્વારા કર્મવડે આત્મા દંડાય તે દંડ કહેવાય છે આવી અશુભ પ્રવૃત્તિના મુખ્યત્વે ત્રણ વિભાગ છે

મનની અશુભ પ્રવૃત્તિ—મનદંડ
વચનની અશુભ પ્રવૃત્તિ—વચનદંડ
શરીરની અશુભ પ્રવૃત્તિ—કાયદંડ

આ ત્રણે પ્રકારના દંડથી—અશુભ પ્રવૃત્તિથી જે અટકયા હોય અર્થાત્ જેના મન વચન અને કાયા પવિત્ર થયા હોય અને મનવચન કાયાવડે કરવાથી, કરાવવાથી અને અનુમોદવાથી જે વિરમ્યા હોય તે સાધુ કહેવાય

જગતના લગભગ દરેક ધર્મો આ વાતનો સ્વીકાર તો કરે છે કે મન વચન અને કાયાની જેનામા પવિત્રતા હોય તેજ સાધુ કહેવાય, પરંતુ તેને પ્રવૃત્તિમા મૂકનાર જવલે જ હોય છે

નમોઽર્હત્

નમોऽર્હત્સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાયસર્વસાધુભ્ય: ।

ભક્ત કવિ સાત્ સૂત્ર બોલ્યા પછી વિસગ્ગહર અથવા કોઈ પણ પૂર્વાચાર્ય રચિત સ્તવન બોલાય છે અને સ્તવનના પ્રારંભમા મગળાચરણ તરીકે આ સૂત્ર બોલાય છે એમા અર્હત્-અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સર્વ સાધુને નમસ્કાર કરેલો છે

આ બારમા અગ દૃષ્ટિવાદનુ મગળાચરણ છે બારમુ અગ સસ્કૃત ભાષામા છે

ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર

મૂળ પાઠ, અર્થ અને વિવેચન.

(૭૬-ગાથા)

उनसग्गहर पास, पास वदामि कम्मघणमुक्क ।
निसहरविसनिन्नास, मगलकल्लाणआवास ॥ १ ॥

विसहरफुलिंगमत, कंठे धारेइ जो मया मणुजो ।
तस्स गह-रोग-मारी, दुट्ठ जरा जंति उवमाम ॥ २ ॥

चिट्ठउ दूरे मतो, तुज्झ पणामो नि बहुफलो होइ ।
नर-तिरिएसु नि जीवा, पावति न दु.खदोगच्चं ॥ ३ ॥

तुह सम्मत्ते लद्धे, चिंतामणिकप्पपायनब्भहिए ।
पावति अविग्घेण, जीवा अयरामर ठाण ॥ ४ ॥

इअ सथुओ महायस, भत्तिभरनिब्भरेण हिअएण ।
ता देव दिज्ज बोहिं, भवे भवे पास जिणचद ! ॥ ५ ॥

આ સૂત્ર માટે જૈન સમાજમા અનેકવિધ માન્યતાઓ અને દંતકથાઓ ચાલે છે

કેટલાક તને અનેક મત્રોથી ગર્ભિત માને છે અને તેની ગાથાઓ વધારે હતી એવી માન્યતા પણ ધરાવે છે પરતુ સાહિત્યનુ સશોધન કરનારાઓ હવે એ મત ઉપર આવ્યા છે કે મૂળ આ સૂત્રની પાચ જ ગાથાઓ હતી આ કૃતિની રચના શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ કરી છે અને તેથી એનુ અર્થગાભીર્ય ઘણુ છે

પ્રથમ ગાથામા पास वदामि શબ્દોથી શ્રી પાર્શ્વનાથ નમસ્કાર કર્યો છે આ પાર્શ્વનાથ ભગવાન કેવા છે તે જણા વાને માટે એમને ચાર વિશેષણો લગાડ્યા છે

(१) उवसग्गहर पास (२) कम्मघणमुक्क (३) विस हरविसनिनास (४) मगलकल्लाणआवास।

આ ચારે વિશેષણોનો અર્થ અનુક્રમે જોઈએ

उवसग्गहर पास

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન કેવા છે ? उवसग्गहर पास ઉપસ ર્ગને હરનારા પાર્શ્વ નામના યક્ષથી યુક્ત છે, અર્થાત્ તેમની સેનામા પાર્શ્વ નામનો યક્ષ રહેલો છે જે એમના ભક્તોના બધા ઉપસર્ગો દૂર કરે છે

कम्मघणमुक्क

શુદ્ધ ચૈતન્ય રૂપી ચદ્રમાને કર્મરૂપી વાદળે ઘેરી લીધેલ છે એમાથી જ્યારે તે મુક્ત થાય છે ત્યારે તે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે પાર્શ્વનાથ ભગવાન તેવા કર્મરૂપી ઘન એટલે વાદળથી મુક્ત થયેલા છે અને તેથી પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે એમ ભાવાર્થ છે

विसहरविसनिनास

વિષધર બે પ્રકારના હોય છે એક તો દ્રવ્ય વિષધર એટલે દષ્ટિવિષ, આશીવિષ વગેરે નેકરો જાતના સાપ અને ભાવ વિષધર એટલે મિથ્યાત્વ ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ બને જાતના સાપના ઝેરનો નાશ કરે છે

मगल

દુ:ખનો નાશ થાય

કહે છે, અને સુખની વૃદ્ધિ થાય તેને કલ્યાણ કહે છે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન મગળ અને કલ્યાણ બનેના ઘર સમાન છે, અર્થાત્ એ બને વસ્તુઓ આપવાનુ પૂરેપૂરૂ સામર્થ્ય ધરાવે છે

ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથના નામમા કેવળ સાપનુ ઝેર ઉતારવાનો જ ગુણ નહિ પણ ગ્રહપીડા, રોગ, મરકી, ભયકર તાવ વગેરેને દૂર કરવાની પણ શક્તિ છે અને તે વસ્તુ બીજી ગાથાથી જણાઈ છે

विसहरफुलिंगमंत
વિષધર સ્ફૂલિંગ નામનો (પ્રભુનામ સુકત) મત્ર

कंठे धारेई जो सया मणुओ
કંઠે ધારણ કરે જે સદા મનુષ્ય

तस्स — તેના

गह-रोग-मारी-दुट्ठजरा
દુષ્ટ ગ્રહો-રાગ, મરકી, ભયકર તાવ

जंति — પામે છે

उवसाम — શાતિને અર્થાત્ મટી જાય છે

ભગવાનનો આથી પણ વિશેષ પ્રભાવ છે અને તે નીચેની ગાથા દર્શાવે છે

चिट्ठउ दूरे मंतो
રહો દૂરે મત્ર

ઉપર જણાવેલો મત્ર તો દૂર રહો પણ

तुज्झ पणामो वि बहुफलो होइ
તારો પ્રણામ પણ બહુ ફળવાળો થાય છે અર્થાત્ નમને

કરવામા આવેલો નમસ્કાર પણ બહુફળવાળો થાય છે બહુફળમા સૌભાગ્ય, આરોગ્ય, ધનધાન્ય, કલત્ર, પુત્ર વગેરેના લાભનો અર્થ સમાયેલો છે

પ્રભુને માથા મનથી નમસ્કાર કરનાર પ્રાય દેવગતિને જ પામે છે છતા જો પૂર્વકાળે બાધેલુ આયુષ્ય બાકી હોય અને

नरतिरियत्तु वि जीवा

મનુષ્ય અને તિર્યચભવમા આવેલા જીવો
એ જીવો મનુષ્ય અને તિર્યચગતિમા આવે તો પણ

पावंति न दु खदोगच्च

પામતા નથી દુ ખ અને દૌર્ગત્ય
દુ ખ અને દુર્ભાગીપણું તેમને ભોગવવા પડતા નથી

જે આત્માઓ ભગવાનનુ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેમનો તો બેડો પાર થઈ જાય છે એ બતાવવા કહે છે —

तुह सम्मत्ते लद्धे

તમારૂ સમ્યકૃત્વ પામ્યે છતે-પામવાથી
પણ સમ્યક્ત્વ કેવુ ? તે બતાવવાને તેની આગળ વિશેષણ મૂકે છે

चिंतामणिकप्पपायवब्भहिये

ચિંતામણિરત્ન અને કલ્પપાદપ-કલ્પવૃક્ષ તેનાથી પણ અધિક ફળ આપનારા આપના સમ્યક્ત્વને પામવાથી

जीवा જીવો-મનુષ્યો

अविग्घेण વિઘ્ન વિના, સરળતાથી

पावंति પામે છે

अयरामर ठाणं અજરામર સ્થાનને-મોક્ષને

મોક્ષને મેળવાથી પ્રાપ્ત કરે છે

પ્રભુનુ આ રીતે સ્તવન કરી હવે જે વસ્તુની મુમુક્ષુને પ્રથમ જરૂર છે તે દર્શાવવા કહે છે

पास जिणचंद જિનેશ્વરોમા ચંદ્ર સમાન હે પાર્શ્વનાથ!

महायस હે મહાયશસ્વી!
તમારૂ

भत्तिब्भर निब्भरेण हिअएण
ભક્તિના સમૂહથી ભરપૂર હૃદયવડે

इअ संथुओ આ રીતે સ્તવન કર્યું છે
ता તેથી
देव હે દેવ!
बोहिं दिज्ज બોધિબીજ-સમકિતને આપો

અર્થાત્ મારે જેટલા જન્મ લેવા પડે તે બધા જન્મોમા મારી તમારે વિષે અનન્ય શ્રદ્ધા હો

૨૦

જયવીયરાય સ્તુતિ

મૂળ પાઠ અને વિવેચન.

(૬-ગાથા)

जय वीयराय जगगुरु, होउ मम तुह पभावओ भयवं।
भवनिव्वेओ मग्गाणु-सारिआ इट्ठफलसिद्धि ॥ १ ॥

लोगविरुद्धच्चाओ, गुरुजणपूआ परत्थकरणं च,
सुहगुरुजोगो तव्वयण-सेवणा आभवमखंडा ॥ २ ॥

वारिज्जइ जइवि निआण-बंधणं वीअराय तुह समये ।
तहवि मम हुज्ज सेवा, भवे भवे तुम्ह चलणाणं ॥ ३ ॥

दुक्खक्खओ कम्मक्खओ, समाहिमरणं च बोहिलाभो अ ।
संपज्जउ मह एअं, तुह नाह पणामकरणेणं ॥ ४ ॥

(૭૬-અનુષ્ટુપ)

सर्वमंगलमांगल्यं, सर्वकल्याणकारणं ।
प्रधानं सर्वधर्माणां, जैनं जयति शासनम् ॥ ५ ॥

'જેઓ પરમેશ્વરને જગતનો કર્તા અને પ્રાર્થનાથી ફળ દેનારો માને છે તેઓ એની એ રૂપે સ્તવના-સ્તુતિ કરે તે ઠીક છે પરંતુ જેઓ વીતરાગદેવને કૃતકૃત્ય થયેલા અને એવી જગતની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં ઉદાસીન માને છે તેની આગળ કાંઈ પણ યાચના કરવી કેમ ઉચિત ગણાય ? અથવા જો આત્મા જ કર્મનો કર્તા છે અને ભોક્તા છે તો વીતરાગ આગળ કરેલી સ્તુતિ નિરર્થક છે,-એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે એ સ્વાભાવિક છે તો પ્રથમ વીતરાગ આગળ કઈ દૃષ્ટિએ સ્તુતિ થાય છે તે સમજી લેવાની જરૂર છે

વીતરાગદેવ આગળ કરેલા ગુણોની માગણી પોતાને શું વસ્તુ જોઈએ છે એ ખ્યાલને તાજો રાખવા માટે જ યોજાયેલી છે અને એ વસ્તુ ભગવાને બતાવેલા માર્ગથી પ્રાપ્ત થાય છે માટે પરમાર્થથી એમને આપનાર કહ્યા છે

जय वीयराय जगगुरु

જય વીતરાગ ! જય જગદ્‌ગુરો !

અર્થાત્ હે વીતરાગદેવ ! હે જગતના ગુરુ ! તમે જયવંતા વર્તો-

भयवं-હે ભગવન્ !

तुह पभावओ-તમારા પ્રભાવથી

तउ मम-हो मने ,

हे ભગવાન તમારા પ્રભાવથી મને હો શુ હો ? તે જણા-
વા કહે છે કે નીચેની આઠ વસ્તુઓનો લાભ —

१ भवनिव्वेओ-ભવનિર્વેદ
२ मग्गाणुसारिआ-માર્ગાનુમારીપણુ
३ इट्ठफलसिद्धि-ઇષ્ટફળની સિદ્ધિ
४ लोगविरुद्धचाओ-લોકવિરુદ્ધ કાર્યનો ત્યાગ
५ गुरुजणपुजा-ગુરુજન પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ
६ परथकरण-પરોપકારવૃત્તિ
७ सुहगुरुजोगो-સદ્ગુરુનો યોગ
८ तव्वयणसेवणा-તેમના વચનની સેવના

આ આઠ વસ્તુ કેવળ આ ભવ માટે જ નહિ પણ જ્યા
સુધી ભવ લેવા પડે-સસારમાગરમા પરિભ્રમણ કરવુ પડે-
आभवम्-ત્યા સુધી અખડ રીતે-अखडा-એટલે વચ્ચે તૂટી
પડ્યા સિવાય મળો

આ આઠ વસ્તુઓ શા માટે માગવામા આવી છે અથવા એની
શા માટે જરૂર છે તે પ્રથમ વિચારીએ

જ્યા સુધી મનુષ્ય સસારના સુખભોગમા રચ્યોપચ્યો રહે
છે ત્યા સુધી આત્માના અનિર્વચનીય આનદને પ્રાપ્ત કરવાની
ઇચ્છા પણ થતી નથી એથી પ્રથમ 'સસારના સુખભોગો
મિથ્યા છે, ટુક સમયમા કૃત્રિમ આનદ આપી નાશ પામનારા
છે, પરિણામે વિશેષ દુખ દેવાને જ સર્જાયેલા છે માટે હુ
શાશ્વત સુખ મળે તેવો પ્રયત્ન કરુ' આવી જે મનોભાવના તે
ભવનિર્વેદ કહેવાય છે આત્મધર્મ પામવા માટે આ

પગથિયુ છે અને એની પ્રાપ્તિ થાય તો જ એ દિશામા આગળ વધી શકાય છે ભવનિર્વેદ થયા પછી પ્રથમ તૈયારી કરવાની હોય છે તે માર્ગાનુસારીપણામા દાખલ થવાની

મનુષ્યની ભાવના ગમે તેવી થાય પણ પોતાના જીવનનો રાહ બદલવામા ન આવે ત્યા સુધી ઇષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી એટલે ભવનિર્વેદ થયા પછી માર્ગાનુસારીપણામા આવવાની જરૂર છે માર્ગાનુસારીપણાનો અર્થ ધર્મમાર્ગને અનુસરવાની લાયકાત થાય તે છે ધર્મમાર્ગને અનુસરવાને એક આત્મા ત્યારે જ લાયક થાય છે કે જ્યારે પ્રથમ ધર્મ, ગચ્છ કે સમાજે સ્વીકારેલા નીતિના ધોરણનુ તે પાલન કરે જેઓ એટલી નીતિનુ પણ પાલન કરવામા પછાત પડે છે તે ધર્મ માર્ગની કડક આજ્ઞાઓનુ પાલન કેવી રીતે કરે ? એથી શાસ્ત્રકારોએ માર્ગાનુસારીપણાની લાયકાત કેળવવા ઇચ્છનારને માર્ગ દર્શક થાય તેવા રૂપ નિયમો બતાવ્યા છે જેમા મહુથી પ્રથમ ચાયમ પણવિભવ છે મનુષ્ય જ્યા સુધી પોતાની આજીવિકાના સાધનો તેમ જ વૈભવની પ્રાપ્તિ ન્યાયના ધોરણે કરતો નથી ત્યા સુધી તે આધ્યાત્મિક માર્ગમા–આ મધર્મમા એક ડગલુ પણ આગળ વધી શકતો નથી

લોકવિરુદ્ધ કાર્યનો ત્યાગ, વડીલજનો પ્રત્યે બહુમાન, પરોપકારવૃત્તિ, સદ્ગુરુનો યોગ અને તેમના વચન પ્રમાણે ચાલવાની શક્તિ એ બધાનો માર્ગાનુસારીપણામા જ સમાવેશ થાય છે અને એ માર્ગાનુસારીપણાની પ્રાપ્તિ થયા પછી અંતે ઇષ્ટ ફળ–મોક્ષ તેની સિદ્ધિની-પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરી છે

ગાથા ૯ દમા ગવાતી આ બે કડીઓ ગણધરોની કૃતિ છે પછીની ગાથાઓ પૂર્વાચાર્યકૃત છે

૨૧

જયવીયરાય ચાલુ.

અર્થ અને વિવેચન

જયવીયરાયની હવે પછીની ગાથામા પ્રભુચરણની સેવા અને તેના ફળનુ વર્ણન છે

वारिज्जइ जइवि नियाणबंधण—
વાર્યું છે જો કે નિયાણબંધણ
वीयराय-હે વીતરાગ
तुह समये-તમારા આગમોને વિષે
तहवि-તો પણ
मम-મને
हुज्ज-હોજો
सेवा-સેવા
भवे भवे-ભવોભવને વિષે
तुम्ह चलणाण-તમારા ચરણોની

અર્થાત્ હે વીતરાગદેવ ! તમારા આગમમા જો કે નિયાણુ બાધવાનો નિષેધ કર્યો છે તો પણ હુ તો તમારા ચરણોની સેવા ભવોભવ હોજો એવુ માગુ છુ-અર્થાત્ એ રૂપ નિયાણુ કરૂ છુ

ભવોભવને વિષે ભગવત્ચરણની સેવાભિલાષા કરવી એ વાસ્તવિક રીતે નિયાણુ જ નથી કારણ કે સંસારની વૃદ્ધિ થાય તેવા ફળની ઇચ્છા એ જ નિયાણુ છે અને ભગવત્ચરણની સેવા તો મોક્ષમાર્ગના ઉત્તમ સાધન રૂપ છે, પરતુ અહીં ભગવત્ચરણની સેવાનુ મહાત્મ્ય જણાવવાને તે નિયાણુ હોય

તો પણ હું તેને ઈન્દ્ર છું એમ જણાવ્યું છે અર્થાત્ મારે તો તમારા ચરણની સેવા એ જ એક માત્ર અભિલાષા છે

આ પછીની ગાથામાં ભગવાનને પ્રણામ કરવા દ્વારા ચાર વસ્તુની અભિલાષા કરી છે

दुक्खक्खओ–દુ ખનો ક્ષય

कम्मक्खओ–કર્મનો ક્ષય

समाहिमरण–સમાધિમરણ

बोहिलाभ–અને બોધિબીજનો લાભ

આમાં બોધિબીજ–સમ્યક્ત્વનો લાભ એ સહુથી પ્રથમ જરૂરની વસ્તુ છે કારણ કે એની પ્રાપ્તિ થવાથી કર્મક્ષયના સાચા સાધનો જણાય છે, તે દ્વારા કર્મનો ક્ષય કરવાનો ઉત્સાહ થાય છે અને તેમ થતા દુ ખનો નાશ અને સમાધિમરણ પણ સ્વાભાવિક રીતે જ મળી જાય છે

આ ચારે વસ્તુઓ પ્રભુને સાચા ભાવથી પ્રણામ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે માટે જ કહે છે–

संपज्जउ मह एअ–સાંપડો મને એ

नाह–હે નાથ !

तुह पणाम करणेण–તમને પ્રણામ કરવા વડે

અર્થાત્ હે નાથ ! તમને પ્રણામ કરવા વડે મને આ ચાર વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાઓ.

અહીં સ્તુતિનો અધિકાર પૂરો થઇ માગલિક નિમિત્તે અનુષ્ટુપ શ્લોક બોલાય છે

सर्वमंगलमांगल्य–જગતમા દ્રવ્ય અને ભાવ એમ જે બે પ્રકારના મગળ ગણાય છે તે સર્વમા શ્રેષ્ટ મગળરૂપ

सर्वकल्याणकारणम्-સર્વે કલ્યાણના કારણરૂપ
प्रधान सर्वधर्माणा-સર્વે ધર્મોમા શ્રેષ્ઠ એવુ
जैन जयति शासनम्-જૈનશાસન જયવતુ વર્તો

આ શ્લોક જૈનધર્મની લગભગ દરેક મોટી ધર્મક્રિયાના અતમા બોલાય છે

૨૧

અરિહંત ચેઇઆણું (ચૈત્યસ્તવ)

મૂળ પાઠ

अरिहत चेइआण करेमि काउस्सग्ग ।

वदणवत्तिआए, पूअणवत्तिआए, सक्कारवत्तिआए, सम्माणवत्तिआए, बोहिलाभवत्तिआए, निरुवसग्गवत्तिआए,

सद्धाए, मेहाए, धीइए, धारणाए, अणुप्पेहाए, वड्ढमाणिए, ठामि काउस्सग्ग ॥

अन्नत्थ ऊससीएण, नीससीएण, खासीएणं, छीएण, जंभाइएण, उड्डुएण, वायनिसग्गेण, भमलीए, पीत्तमुच्छाए, सुहुमेहिं अगसचालेहिं, सुहुमेहिं खेलसचालेहिं, सुहुमेहिं दिट्ठिसचालेहिं, एवमाइएहिं आगारेहिं,

अभग्गो अविराहिओ हुज्ज मे काउस्सग्गो ।
जाव अरिहताण भगवताण नमुक्कारेण न पारेमि
ताव काय ठाणेणं मोणेण झाणेणं अप्पाण वोसिरामि ॥

૨૨

અરિહંત ચેઈઆણં

અર્થ અને વિવેચન.

અરિહંત ચેઇઆણં સૂત્ર—ચૈત્યસ્તવ એ બીજા નામથી પણ ઓળખાય છે આ સૂત્રની અંદર અનુક્રમે (૧) મંગળ (૨) અભિધાન (૩) પ્રતિજ્ઞા (૪) નિમિત્ત (૫) સાધનો (૬) અપવાદ અથવા આગાર (૭) ધ્યાનની અવધિ (૮) ને સ્વરૂપ એ બાબતોથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે

અથવા આ સૂત્ર આઠ સંપદામાં વહેંચાયેલું છે સંપદા એટલે વિસામો—અર્થાધિકાર

૧ અભ્યુપગમ સંપદા.
૨ નિમિત્ત સંપદા.
૩ હેતુ સંપદા.
૪ એકવચનાત સંપદા.
૫ બહુવચનાત સંપદા.
૬ આગંતુકાગાર સંપદા.
૭ કાયોત્સર્ગાવધિ સંપદા
૮ સ્વરૂપ સંપદા.

૧. મંગળ.

પ્રથમ મંગળ આદિની દષ્ટિએ આ સૂત્રનો વિચાર કરીએ મંગળ બે જાતના હોય છે (૧) દ્રવ્ય મંગળ (૨) ભાવ મંગળ

દ્રવ્ય મગળ તરીકે સુવર્ણ, રત્ન, દહીં, પુષ્પ, કલશ, શ્રીફળ વગેરે વસ્તુઓ અને ૐ હ્રીં વગેરે અક્ષરો તેમજ સાથીઓ વગેરે ચિત્રો ઓળખાય છે

મગળ શબ્દથી વતુ જ્ઞાન અથવા તેથી થતો ભાવ ભાવ મગળ તરીકે ઓળખાય છે

મગળ શબ્દ નીચેના ભાવ જણાવે છે

(૧) શાસ્ત્રની શોભારૂપ
(૨) વિઘ્નને દૂર કરનાર
(૩) હર્ષને ઉત્પન્ન કરનાર
(૪) સસારથી દૂર કરનાર
(૫) શાસ્ત્રનો પાર પમાડનાર

અરિહત ચેઇઆણુ મા જે અરિહત શબ્દ છે તે ભાવમગળ સૂચક છે અરિહત એ પાચ મગળમા પ્રથમ મગળ તરીકે ગણાય છે એમ આપણે નમસ્કાર સૂત્રથી જાણીએ છીએ અને ઉપર કહેલા પાચે ભાવ અરિહત શબ્દથી જણાય છે જેમકે શાસ્ત્રની શોભારૂપ તે મગળ, અરિહત એ સર્વ આગમોની, સર્વ શાસ્ત્રોની શોભારૂપ છે, માટે અરિહતને મગળ કહી શકાય (૨) વિઘ્નને દૂર કરનાર પણ મગળ ગણાય છે અરિહત પણ કર્મરૂપી શત્રુનુ વિઘ્ન દૂર કરનાર છે, માટે એ ભાવવડે પણ અરિહત શબ્દ મગળસૂચક જણાય છે (૩) હર્ષને ઉત્પન્ન કરનાર પણ મગળ ગણાય છે અરિહત એ કર્મરૂપી શત્રુ ઉપર વિજય મેળવનાર હોવાથી આત્મવિજયનો હર્ષ પ્રદર્શિત કરે છે અને તેથી આ અર્થમા પણ અરિહત મગળસૂચક જણાય છે (૪) સસારથી દૂર કરનાર પણ મગળ ગણાય છે અરિહત એ તીર્થંકર હોવાથી આપણને સસારમાથી દૂર કરનાર (તારનાર)—

છે માટે આ અર્થમા પણ અરિહંત શબ્દ મગળસૂચક જણાય છે (૫) શાસ્ત્રનો પા પમાડનાર મગળ ગણાય છે અરિહંત શબ્દ પણ સમગ્ર શાસ્ત્રનો પાર પમાડનાર છે અર્થાત્ અરિહંત શબ્દના સપૂર્ણ જ્ઞાનથી સર્વ શાસ્ત્રનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે એટલે તે પાર પમાય છે એથી આ ભાવમા પણ અરિહંત શબ્દ મગળસૂચક છે

૨ અભિધાન—

અભિધાન એટલે નામ, કોઇ પણ વસ્તુ નામથી ઓળખાય છે નામ બે રીતે આપી શકાય છે એક દ્રવ્યથી અને બીજુ ભાવથી

(૧) દ્રવ્યથી એટલે કે જે શબ્દોથી સૂત્ર શરૂ થતુ હોય તે શબ્દોથી સૂત્રને નામ આપવુ તેને દ્રવ્ય અભિધાન કહેવાય છે આ સૂત્ર અરિહંત ચેઇઆણ એ શબ્દોથી શરૂ થાય છે માટે તેનુ નામ અરિહંત ચેઇઆણ રાખવામા આવ્યુ છે

(૨) ભાવથી નામ આપવુ એટલે સૂત્રને વિષે જે વિષય કહેવામા આવ્યો હોય અથવા સૂત્રમા જે ભાવ પ્રદર્શિત કરવામા આવ્યો હોય તે ભાવ પ્રમાણે નામ આપવુ આ સૂત્રમા ચૈત્ય અર્થાત્ પ્રતિમા (અરિહંતોની) નુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે એટલે કે પ્રતિમાનુ ધ્યાન કેવી રીતે ધરવુ જોઇએ અને તેનાથી શુ શુ ફાયદા થાય છે વગેરે બાબત જણાવેલી છે માટે આ સૂત્રને ચૈત્યસ્તવ એ નામથી પણ ઓળખવામા આવે છે

૩ પ્રતિજ્ઞા— પ્રતિજ્ઞા એટલે નિશ્ચય

જગતની અદર જાણવાના વિષયો અનત છે અને તે બધાનો સબધ પણ એકબીજા સાથે એટલો બધો નિકટ છે કે એક જ વસ્તુના સપૂર્ણ જ્ઞાનથી અર્થાત્ બધી જાતના સબધને જાણવાથી જગતના સર્વ વિષયોનુ જ્ઞાન મળી જાય છે પણ

વળી ક્રમવર્તી હોવાથી તે એક જ વસ્તુને સર્વ સબધી તા મહાજ્ઞાનીનું પણ આયુષ્ય પૂરૂ થઇ જાય છે છતા તે દેશની વસ્તુ પૂરી થતી નથી એટલે કોઈ પણ વસ્તુ સબધી ખતા પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે કે અમુક બાબત જ આ સૂત્રમા હેવામા આવશે તે રીત ઘણી સુદર છે કારણ કે એવી વિષયનો થાર ટૂંકી આવી જાય છે

આ સૂત્રમા પણ " अरिहत चेइआण करेमि काऊस्सग्ग " એ વાક્યથી અરિહતની પ્રતિમાઓના આરાધન માટે કાઉસગ્ગ સૂત્રની સૂત્રકાર પ્રતિજ્ઞા લે છે (અને આ સૂત્ર બોલતી વખતે બોલનાર આ શબ્દોથી પ્રતિજ્ઞા લે છે) અને એવી આ સૂત્રનો વિષય "અરિહતની પ્રતિમાઓનુ કેવી રીતે ધ્યાન વરવુ એ છે" એમ આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે

૪ નિમિત્ત— નિમિત્ત એટલે હેતુ

કોઇ પણ કાર્ય કયો હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે કરવામા આવે છે એ ઉડાણથી જાણવુ જોઇએ અને એ જાણીએ તો જ આપણને લીધેલી પ્રતિજ્ઞા વધારે ઉત્સાહથી પાર પાડવાનુ મન થાય છે માટે સૂત્રકાર પ્રતિજ્ઞા પછી તે પ્રતિજ્ઞાના નિમિત્તો અથવા હેતુઓ જણાવે છે કે અરિહતની પ્રતિમાઓના વદનથી, પૂજનથી, સત્કારથી, સન્માનથી જે પુણ્ય થાય તે પ્રાપ્ત કરવા માટે અને તેથી પરિણામે પ્રાપ્ત થતા સમકિત અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે અરિહતની પ્રતિમાઓનુ ધ્યાન ધરવાનુ છે

૫ સાધનો—

નિમિત્તો અથવા હેતુ એક વખત જાણ્યા પછી તે પાર પાડનાના સાધનો પણ જાણવા જોઇએ, કારણ કે સાધન જાણ્યા સિવાય કદિ પણ સાધ્ય સિદ્ધ થતુ નથી અને તે માટે

જ સૂત્રકાર આગળ કહી ગયેલા નિમિત્તો પાંચ પાંચવાન સાધનો જણાવે છે કે, શ્રદ્ધા, નિર્મળ બુદ્ધિ અથવા વિવેકશક્તિ, ધૈર્ય, અરિહંતના ગુણોનું મનમા સ્મરણ, અને તે પર જ નિરંતર ચિંતન તેમ જ એ ભાવની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ ઉપર જણાવેલું ધ્યેય પૂર્ણ કરવાના સાધનો છે

૬ અપવાદ કે આગારો—

ધ્યેય હમેશા ઉંચામા ઉંચુ ને શુદ્ધમા શુદ્ધ હોય એ જ વાસ્તવિક છે પણ સામાન્ય મનુષ્ય જે પોતાનો આત્મવિકાસ ચાહે છે તે એકદમ ઉંચામા ઉંચા ધ્યેયને ઉત્સર્ગમાર્ગથી પહોંચી શકે નહિ એથી ઉત્સર્ગમાર્ગની સાથે અપવાદમાર્ગ પણ શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યો છે અને તે અપવાદમાર્ગથી પણ પરિણામે તો ઉત્સર્ગમાર્ગમાં જ જવું એવો એમનો અભિપ્રાય છે અથવા બીજા શબ્દોમા કહીએ તો "સત્ય સિદ્ધાંત એ તો ત્રણે કાળ અખંડ હોય છે પણ એ સિદ્ધાંતનું પાલન દરેક વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ અનુસાર કરી શકે છે" અને આ સત્ય લક્ષમા લઈને જ સૂત્રકારે કાયાના ઉત્સર્ગની સાથે અમુક અપવાદ પણ બતાવેલા છે અને તે શરીરની સ્વાભાવિક ક્રિયાઓ જેવી કે—શ્વાસોશ્વાસ, છીંક, બગાસું, ખાંસી, ઓડકાર, વાછૂટ, પિત્તનો ઉછાળો, ચક્કર અથવા તો ફેર ચડવા, સુક્ષ્મ રીતે શરીરનું હાલવું, સૂક્ષ્મ રીતે દૃષ્ટિ હલી જવી, અને સુક્ષ્મ રીતે બળખો કે કફ હાલવો, વગેરે અથવા તો કોઈ અકસ્માત્ બને અને શરીરસંરક્ષણ કરવું પડે તે

ઉપરના અપવાદ રાખીને કાયાનો ઉત્સર્ગ અર્થાત્ કાયા સંબંધી સઘળી ક્રિયાઓ "અરિહંતની પ્રતિમાઓ" નું ધ્યાન ધરતી વખતે છોડી દેવી જોઈએ, અને એમ જ્યારે જ કહી શકાય કે "ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં" અર્થાત્ હું કાયોત્સર્ગની અંદર સ્થિર થાઉં છું

૨૪

અરિહંત ચેઇઆણં (ચાલુ)

અર્થ અને વિવેચન

૭ ધ્યાનની મર્યાદા—

ઉપર જણાવેલું ધ્યાન સામાન્ય મનુષ્ય નિરંતર ધરી શકે નહિ, તથી સામાન્ય મનુષ્યને લાયક જો આ ધ્યાનનો અમુક નિયમ નક્કી થાય તો એ જાણીને એમા પ્રવૃત્ત થઇ શકે તેઓ માટે સામાન્યમા સામાન્ય મનુષ્ય પણ જેટલા કાળ સુધી ધ્યાન કરી શકે તેટલો કાળ અથવા તેટલી મર્યાદા આ ધ્યાનની બનાવી છે અને તે આઠ શ્વાસોશ્વાસપ્રમાણ આ આઠ શ્વાસોશ્વાસ જેટલો વખત પણ મન ઠેકાણામા ન રહે એ બનવાજોગ છે એથી એ મનને જો કોઇ બીજા કાર્યમા પરોવવામા આવે તો જ તે ગમે તેવા વિચારથી અટકે, પણ કાયોત્સર્ગમા અરિહંત આદિનુ સ્મરણ સિવાય બીજુ કોઇ કાર્ય ઇષ્ટ ન ગણાય એથી જેમા અરિહંત આદિ પંચ પરમેષ્ઠીનુ સ્મરણ આવે છે તેમ જ જેને બોલતા બરાબર ૮ શ્વાસોશ્વાસ જેટલો વખત લાગે છે (૮ સંપદા હોવાથી) એવા પરમ પવિત્ર નવકારમંત્રને આ કાયોત્સર્ગમા ગણવાનુ કહેવામા આવ્યુ છે

કોઇ પણ કાર્યની શરૂઆત કરતી વખતે જેમ મંગળાચરણ કરવુ જોઇએ તેમ કાર્ય પૂર્ણ થતા પણ મંગળાચરણ કરવુ જોઇએ આ આર્ય સંસ્કૃતિનો જુનો સંપ્રદાય છે અને તે અનુસાર નવકારમંત્રની ગણના જેવી પવિત્ર ક્રિયા કર્યા પછી તેના પૂર્ણાહુતિમા " **નમો અરિહંતાણં** " શબ્દ બોલીને

મંગળાચરણ કરવું જોઈએ અર્થાત્ ધ્યાનની મર્યાદા જ્યાં સુધી "નમો અરિહંતાણં" એ શબ્દ બોલીને પૂર્ણાહૂતિનું મંગળાચરણ ન કરીએ ત્યાં સુધીની છે

૮. કાયોત્સર્ગનું સ્વરૂપ—

ઉપર બતાવેલી મર્યાદા સુધી કેવી રીતે રહેવું તે પણ સૂત્રકારે બતાવેલું છે મનુષ્યનો પરિપૂર્ણ આત્મવિકાસ કરવાને કાયા, વાણી અને મન ત્રણે પર સંયમ હોવો જરૂરી છે અને તે જગતના દરેક મહાત્માઓ પોતાનીને કહે છે તે પ્રમાણે સૂત્રકારે પણ કાયા, વાણી અને મન એ ત્રણેને સંયમમાં રાખીને જ કાયાનો ખરો ઉત્સર્ગ થઈ શકે એમ બતાવ્યું છે કાયાને એક સ્થાન પર સ્થિર રાખી, વાણીને મૌન કરી, મનને ધ્યાનમાં જોડી, દેહબુદ્ધિનો નાશ કરવો એ જ કાયાનો ખરો ઉત્સર્ગ છે

આ પ્રમાણે અરિહંત ચેઇઆણં સૂત્રનો જો ઉંડાણથી વિચાર કરવામાં આવે તો તે મનુષ્યને નિરૂપસર્ગપદ અર્થાત્ જીવનમુક્ત દશા કે મોક્ષ મેળવવામાં નિશ્ચયપણે ભારે મદદ કરે છે

હવે દ્રકમા સંપદાની દૃષ્ટિએ આ સૂત્રનો વિચાર કરી જઈએ —

"અરિહંત ચેઇઆણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં" એ વાકયથી આપણે નિશ્ચયનો અંગીકાર કરીએ છીએ અને જે વાકયથી કોઈ પણ નિશ્ચયનો અંગીકાર થાય તેને અભ્યુપગમ સંપદા કહે છે એટલે ઉપરનું વાકય એ અભ્યુપગમ સંપદા છે

જે વાકય કે વાકયોથી નિમિત્તો અથવા તો લક્ષ્ય જણાવાય તે વાકયને નિમિત્તસંપદા કહેવાય છે આ સૂત્રમાં પણ "વંદણવત્તિઆએ, પુઅણવત્તિઆએ, સક્કારવત્તિઆએ, સમ્માણવત્તિઆએ, બોહિલાભવત્તિઆએ, નિરૂવસગ્ગવત્તિઆએ" આ શબ્દો નિમિત્તને જણાવનારા છે માટે આ ૬ શબ્દોની નિમિત્ત સંપદા ગણાય છે

જે વાક્યથી નિમિત્તો પાર પાડવાના હેતુ અર્થાત્ સાધનો જણાય તે વાક્યને હેતુમ પદા કહે છે આ સૂત્રમા મદ્ધાએથી ગ્રહુમાહીએ સુધી જે છ હેતુ ગણાવ્યા છે તે અને ત દ્વારા " ઠામિ કાઉસ્સગ્ગ " કાઉસ્સગ્ગમા સ્થિર રહુ છુ એમ બતાવ્યુ છે તે શબ્દો હેતુન પદારૂપ ગણાય છે

ત્યારપછી કેટલાક આગારો અર્થાત્ અપવાદો એકવચનથી, કેટલાક બહુવચનથી અને કેટલાક આગારો ઇત્યાદિ શબ્દવડે લેવાયા છે એટલા માટે ઉપરના અર્થોવાળા શબ્દોને અનુક્રમે એકવચનાન મ પદા, બહુવચનાન મ પદા અને આગન્તુગાગાર પદા એવા નામોથી ઓળખવામા આવે છે ત્યારબાદ " જાવ અરિહતાણ " વગેરે શબ્દોથી કાઉસ્સગ્ગનો અવધિ બતાવવામા આવ્યો છે, માટે એ શબ્દોને કાયોત્સર્ગાવધિમ પદા તરીકે ઓળખવામા આવે છે

અને છેવટે " તાવ કાય ઠાણેણ " વગેરે શબ્દથી સૂત્ર પૂરૂ થતા સુધી કાઉસ્સગ્ગનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે, માટે તે શબ્દોને કાયોત્સર્ગ સ્વરૂપ મ પદા એ નામથી ઓળખવામા આવે છે

ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવદનમા જે પાચ સ્તવ અથવા દડક ગણાવ્યા છે તેમાનુ આ એક સ્તવ અથવા દડક છે પાચ સ્તવના નામ નીચે પ્રમાણે છે —

નામસ્તવ અથવા લોગસ્સ

શક્રસ્તવ અથવા નમુત્થુણ

ચૈત્યસ્તવ અથવા અરિહત ચેઈઆણ

શ્રુતસ્તવ અથવા પુખ્ખરવરદીવડ્ઢે

સિદ્ધસ્તવ અથવા સિદ્ધાણ બુદ્ધાણ

૭૫

ચૈત્યવંદન અને સ્તવનો

ચૈત્યવદનમા બે પ્રકારની સ્તુતિઓનો ઉપયોગ થાય છે એક તો જગચિંતામણિના સ્થળે બોલાતા કા ય જે પ્રાય ટૂકા હોય છે, ક્વચિત્ લાબા પણ હોય છે અને બીજા સ્તવન આમા ચૈત્યવદનના સાહિત્ય કરતા સ્તવનસાહિત્ય વિશેષ વિકાસ પામ્યુ છે ચૈત્યવદનમા કેના ચૈત્યવદન કે સ્તવનો બોલવા તેનો વિવેક રાખવો જોઇએ જે સ્તુતિમા પરમા મા કે તીર્થંકરના ગુણોનુ વર્ણન હોય તેનો ઉપયોગ વિશેષ રીતે કરવો જોઇએ સ્તવનમા પણ મધુર રાગવાળા ને આત્મગુણનો વિકાસ કર તે જાતના સ્તવનોનો ઉપયોગ રાખવો જોઇએ બનતા સુધી ચૈત્ય વદન કે સ્તવનો પૂર્વાચાર્યકૃત જ બોલવા શ્રીમદ્ આનદઘનજી, ચિદાનદજી, શ્રીમદ્ યશોવિજયજી, વિનયવિજયજી, દેવચદ્રજી આદિ કવિઓએ બનાવેલા સ્તવનો ઘણા જ ભાવપૂર્ણ ને અધ્યા ત્મજ્ઞાનવાળા છે ચૈત્યવદન અને સ્તવનોનો મોટો ભ ડાર છે અને તેના અનેક સ્વતંત્ર પુસ્તકો બહાર પડેલા છે એટલે મુમુક્ષુઓએ તેમાથી પસદગી કરવી યોગ્ય લેખાશે

૭૬

સકળકુશળવલ્લિ સ્તુતિ

જગચિંતામણિ ચૈ યવદનને બદલે કેટલાક પ્રથમ સકળકુશળવલ્લિ સ્તુતિ બોલી પછી કોઈ પણ પૂર્વાચાર્યકૃત ચૈત્યવદન બોલે છે એથી એ સ્તુતિનો પણ અત્રે વિચાર કરીએ

(માલિની ૭૬)

सकलकुशलवल्ली पुष्करावर्तमेघो
दुरिततिमिरभानुः कल्पवृक्षोपमानः ।
भवजलनिधिपोतः सर्वसंपत्तिहेतुः
स भवतु सततं वः श्रेयसे शांतिनाथः ॥

સંસ્કૃત ભાષાનું આ ચૈત્યવંદન શ્રી શાંતિનાથભગવાનની સ્તુતિ નિમિત્તે યોજાએલું છે એમાં એમના ગુણોનું વર્ણન ૭ વિશેષણોથી કરવામાં આવ્યું છે

१ सकलकुशलवल्ली

જેઓ બધા પ્રકારનું કુશળ આપનારી વેલ સમાન છે અર્થાત્ કલ્પલતા સમાન છે

२ पुष्करावर्तमेघः

લોકોને મનોવાંછિત સુખને આપનાર છે અને તેથી પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘ સમાન છે બાર પ્રકારના મેઘમાં પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘ એક ઉચ્ચ જાતિનો મેઘ છે કે જેના વાવવાથી પૃથ્વી રસકસથી ભરપૂર બને છે

३ दुरिततिमिरभानु

જે પાપરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન છે

४ कल्पवृक्षोपमान

જેને કલ્પવૃક્ષની ઉપમા અપાય છે અર્થાત્ જે કલ્પવૃક્ષ સમાન ભવ્ય જીવના મનોવાંછિત પૂર્ણ કરે છે

५ भवजलनिधिपोत

ભવરૂપી સમુદ્રને તરવામાં જે વહાણ સમાન છે અર્થાત્ જેનાથી ! સંસાર-સાગરનો પાર પમાય છે

६ सन्न सपत्तिहेतु

અને જે સર્વ પ્રકારની સપત્તિ મેળવવામા કારણભૂત

આવા શાતિનાથ ભગવાન

सतत स श्रेयसे भवतु

હમેશા તમોને કલ્યાણને માટે થાઓ.

અહીં એક વસ્તુનો વિવેક કરવા જેવો છે આ સ્તુતિ બોલવાનો રિવાજ પાક્ષિકના સમયમા દાખલ થયો છે અને તેને છેલ્લી પક્તિમા ચૈત્યવદન કરનારા એમ બોલે છે કે—

'શાતિનાથ ભગવાન તમારા કલ્યાણને માટે થાઓ' તે યુક્ત નથી કારણ કે ચૈત્યવદન કરનારની સમક્ષ ભગવાન હોય છે અને તેમને ઉદ્દેશીને જ આખુ ચૈત્યવદન બોલાય છે તેથી તમારા કલ્યાણને માટે થાઓ એમ કહેવુ અયોગ્ય કરે છે આ સ્તુતિ જો પ્રવચનકાર કોઈ પ્રવચના પ્રારભમા બોલતા હોય તો શ્રોતાઓને કલ્યાણનો આશીર્વાદ આપવા માટે ઠીક છે ત્યારે અહીં શુ કરવુ જોઈએ તે પ્રશ્ન થાય છે

અમારી નમ્ર સમજ પ્રમાણે

स भवतु सतत न श्रेयसे शातिनाथ

તે થાઓ હમેશા અમારા કલ્યાણને માટે શાતિનાથ.

આવા શાતિનાથ ભગવાન અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ એવું કથન યોગ્ય છે

વિશેષ તત્ત્વ તો કેવલીગમ્ય

સકલાર્હત્ જે પાક્ષિકાદિ પ્રતિક્રમણોના પ્રારભમા ચૈત્યવદન તરીકે બોલાય છે તેમા વ શબ્દ ઘણા શ્લોકોમા છ તે પ્રમાણે અહીં પણ સમજવુ

२७

કલ્યાણકંદં સ્તુતિ.

મૂળ પાઠ.

ઉપજાતિ-વૃત્ત

कल्लाणकंदं पढमं जिणिंदं
संतिं तओ नेमिजिणं मुणिंदं ।
पासं पयासं सुगुणिक्कठाणं
भत्तीइ वंदे सिरी वद्धमाणं ॥ १ ॥

अपारसंसारसमुद्दपारं
पत्ता सिवं दिंतु सुइक्कसारं ।
सव्वे जिणिंदा सुरविंदवंदा
कल्लाणवल्लीणविसालकंदा ॥ २ ॥

निव्वाणमग्गे वरजाणकप्पं
पणासियासेसकुवाइदप्पं ।
मयं जिणाणं सरणं बुहाणं
नमामि निच्चं तिजगप्पहाणं ॥ ३ ॥

कुंदिंदुगोक्खीरतुसारवन्ना
सरोजहत्था कमले निसन्ना ।
वाएसिरी पुत्थयवग्गहत्था
सुहाय सा अम्ह सया पसत्था ॥ ४ ॥

૨૮

કલ્લાણકંદં સ્તુતિ

અર્થ અને વિવેચન.

આવશ્યક ક્રિયામા ઠ્વ ત્રણ સ્તુતિ બોલાય છે ૧ કલ્લાણકંદ ૨ સસારદાવા ૩ સ્નાતસ્યા આ ત્રણે સ્તુતિનુ બધારણ એવુ છે કે દરેકમા ચાર ટૂકો છે એમાની પ્રથમ ટૂકમા નામપૂર્વક એક કે વધારે અધિકૃત તીર્થંકરની સ્તુતિ છે, બીજીમા સર્વ તીર્થંકરોની સામાન્ય સ્તુતિ છે ત્રીજીમા શ્રુતની સ્તુતિ છે અને ચોથીમા શ્રુતદેવી અથવા સરસ્વતીનુ સ્મરણ છે દરેક સ્તુતિ ચતુષ્ક (જોડા) મા આજ ક્રમ હોય છે

અહીં કલ્લાણકદની પ્રથમ ટૂકમા ૨૪ તીર્થંકરો પૈકી જે પાચ તીર્થંકરો વધારે પ્રચલિત છે અને અહીં પ્રસ્તુત છે તેમની નામપૂર્વક સ્તુતિ કરવામા આવી છે

वंदे શબ્દ બધાને એક સરખો લગુ પડે છે અને એ લગાડતા પ્રથમ ગાથામા નીચેના પાચ વાક્યો બને છે

कल्लाणकंदं पढमं जिणिंदं वंदे ।

तओ संतिं वंदे ।

नमिजिणं मुणींदं वंदे ।

पासं पयासं वंदे ।

भत्तीइ सुगुणिक्कठाणं सिरिवद्धमाणं वंदे ।

એનો અર્થ નીચે મુજબ થાય છે —

કલ્યાણના કદ સમાન પ્રથમ જિનેદ્રને—શ્રી ઋષભદેવને વદુ છુ

શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનને વદુ છુ

નેમિનાથ ભગવાન જે મુનિઓમા ઇંદ્ર સમાન છે તેમને વદુ છુ

નો પ્રભાવ પ્રગટ છે તેના પાર્શ્વનાથને વદુ છુ

સદ્ગુણોના એક સ્થાનરૂપ અર્થાત્ ભડારરૂપ શ્રી વર્દ્ધમાનને ભક્તિથી વદુ છુ

ભક્તિથી શબ્દ બધી જગાએ પણ મૂકી શકાય છે જુદા જુદા તીર્થ કરોને જુદા જુદા વિશેષણો મૂક્યા છે તે એક બીજાનો તફાવત બતાવવા નથી મૂક્યા પણ તીર્થ કરત્વનુ જ સ્વરૂપ દર્શાવવા એનો ભિન્ન ભિન્ન રીતે ઉપયોગ કર્યો છે

બીજી ગાથામા સર્વ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરી છે તેમા એમનુ સ્વરૂપ બતાવવાને ત્રણ વિશેષણો મૂક્યા છે

૧ अपारसंसारसमुद्दपार–અપાર સ સાર સમુદ્રનો પાર પામેલા

૨ सुरगणिंदवंदा–દેવતાઓના સમૂહથી વ દાએલા

૩ कल्लाणवल्लीणविसालकंदा–કલ્યાણરૂપી વેલીના વિશાળ કદ સમાન આમા પ્રથમ વિશેષણમા તેઓનુ પરાક્રમ બતાવ્યુ છે બીજા વિશેષણમા એમનુ અતિ પૂજ્યપણુ બતાવ્યુ છે અને ત્રીજા વિશેષણમા એમનુ ઉપકારીપણુ બતાવ્યુ છે આવા સર્વ જિનેશ્વરો

सुद्धिसार दिंतु

પવિત્રતાના સારરૂપ મોક્ષને આપો

ત્રીજી ગાથામા જિનેશ્વરભગવાને પ્રરૂપેલો મત-પ્રરૂપેલુ શ્રુત કેવુ પૂજનીય છે તે બતાવ્યુ છે ચાર વિશેષણોદ્વારા એની મહત્તાને પ્રગટ કરી છે —

१ निव्वाणमग्गे वरजाणकप्प-નિર્વાણના માર્ગમા શ્રેષ્ઠ વાહન સમાન.

२ पणासिआसेसकुवाइदप्प-કુવાદીઓનુ દર્પ-અભિમાન જેણે પૂરેપૂરી રીતે નાશ પમાડયુ છે

३ सरण बुहाण-વિદ્વાનોને પણ જે શરણુ લેવા લાયક છે અર્થાત્ અનેક જાતના તર્કવિતર્કથી જ્યારે વિદ્વાનો પરાભવ પામે છે ત્યારે સત્ય દર્શન માટે એનુ શરણુ શોધે છે

४ तिजगप्पहाण-ત્રણે જગતમા જે શ્રેષ્ઠ છે
આવા ગુણોવાળા શ્રુતને હુ

निच्च नमामि-નિત્ય નમુ છુ

ચોથી ટૂકમા શ્રી સરસ્વતીદેવીનુ સ્મરણ કરી તેનો આશીર્વાદ મળે એવી ભાવના કરવામા આવી છે

वाएसिरी-વાગીશ્વરીદેવી સરસ્વતીદેવી

सुहाय सा अम्ह सया-સુખને માટે તે અમને સદા હો

અર્થાત સરસ્વતીદેવી અમને સદા સુખ આપનારી થાઓ

હવે સરસ્વતીદેવીનુ સ્વરૂપ કેવુ છે તે જણાવવા ૯ વિશેષણોથી તેનુ વર્ણન કર્યુ છે

પ્રથમ તો સરસ્વતી દેવીના શરીરનો રંગ કેવો છે તે જણાવે છે —

कुंदिंदुगोक्खीरतुसारवन्ना

કુંદ, ઇંદુ, ગોક્ષીર અને તુષારના જેવી વર્ણવાળી

કુંદ એટલે મચકુંદ (મોગરો) નુ ફુલ જેમ જે શ્વેત હોય છે ઇંદુ એટલે ચંદ્રમા જેનો વર્ણ શ્વેત હોય છે, ગોક્ષીર એટલે ગાયનુ

...ને શ્વેત હોય છે તુષાર એટલે ઝાકળ જેનો રંગ પણ ...દ હોય છે

આ ચાર વસ્તુઓ જેવો જેનો વર્ણ છે એટલે જે ઉત્તમ ...ના શ્વેત રંગવાળી છે

હવે તેના હાથમાં શું ચિહ્નો છે તે બતાવવા કહે છે

सरोजहस्ता-હાથમાં કમળવાળી

અને તેનું આસન ક્યાં છે તે બતાવવા કહે છે —

कमले निसण्णा-કમળ ઉપર બેઠેલી

વળી તે બીજા હાથે કેવી છે ?

पुस्तकवर्गहस्ता-પુસ્તકના સમૂહયુક્ત હાથવાળી

અર્થાત્ બીજા હાથમાં પુસ્તકનો સમૂહ છે અને જે ...सन्ना-પ્રસન્નતાભાવવાળી છે

ઉચ્ચ કોટિનો ભાવ મુખમુદ્રા ઉપર ધારણ કર્યો છે

આ રીતે કલ્યાણકંદ સ્તુતિમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવ, તેમનું શ્રુત અને સરસ્વતી ત્રણેનું સ્વરૂપ બહુ સુંદર રીતે બતાવ્યું છે

ચૈત્યવંદન, સ્તુતિ ને સ્તવનો

(શ્રી શત્રુંજયનું શ્રી પદ્મવિજયજીકૃત ચૈત્યવંદન)

[1]વિમલ કેવલ જ્ઞાન [2]કમલા કલિત ત્રિભુવન હિતકર સુરરાજસંસ્તુત ચરણપંકજ, નમો આદિ જિનેશ્વર ॥ ૧ ॥ વિમલગિરિવરશૃંગમંડણ, પ્રવરગુણગણભૂધર, સુરઅસુરકિન્નરકોડીસેવિત નમો૦ ॥ ૨ ॥ કરત નાટક કિન્નરીગણ ગાય જિન ગુણ મનહર,[3] નિર્જરાવલી નમે અહોનિશ[4] નમો૦ ॥ ૩ ॥ પુંડરીક ગણપતિ સિદ્ધિ સાધી, કોડી પણ[5] મુનિ મનહર વિમલગિરિવર શૃંગ[6] સિધ્ધા નમો૦ ॥ ૪ ॥ નિજ સાધ્ય-સાધ[7]સૂર મુનિવર કોડીનંત એ ગિરિવર, મુક્તિરમણી વર્યા રંગે નમો૦ ॥ ૫ ॥ પાતાલ [8]નર-સુરલોકમાંહી [9]વિમલગિરિવર તો પરં, નહી અધિક તીરથ તીર્થપતિ કહે નમો૦ ॥ ૬ ॥ ઇમ વિમલગિરિવર શિખરમંડણ દુઃખવિહંડણ ધ્યાઇએ, નિજ શુદ્ધ સત્તાસાધનાર્થં પરમ-જ્યોતિ નિપાઇએ ॥ ૭ ॥ જીત મોહ કોહ વિછોહ નિદ્રા પરમપદસ્થિત જયકર, ગિરિરાજસેવાકરણ તત્પર પદ્મવિજય સુહિતકર ॥ ૮ ॥

પંડિત શ્રી પદ્મવિજયજીકૃત ચૈત્યવંદનોની ચોવીશી

(૧)

આદિ દેવ અલવેસરૂ, વિનિતાનો રાય, નાભિરાયા કુલ મંડણો, મરુદેવા માય ॥ ૧ ॥ પાંચશે ધનુષની દેહડી, પ્રભુ

---

૧ નિર્મળ ૨ લક્ષ્મી, ૩ દેવતાઓની શ્રેણિ ૪ સદા ૫ પાંચ, ૬ શિખરે ૭ શૂરવીર ૮ મનુષ્યલોક ને દેવલોક, ૯ સિદ્ધગિરિરાજથી

जैन दर्शन में तत्त्व-मीमांसा

—मुनि नथमल